

GRZEGORZ BOBIŃSKI

Matematyka Dyskretna

Wydział Matematyki i Informatyki
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
2013

MATEMATYKA DYSKRETNA

SPIS TREŚCI

1	Elementy teorii liczb	1
1.1	Twierdzenie o dzieleniu z resztą	1
1.2	Największy wspólny dzielnik	5
1.3	Zasadnicze twierdzenie arytmetyki	10
1.4	Kongruencje	17
1.5	Funkcja i twierdzenie Eulera	20
1.6	Zastosowanie teorii liczb w kryptografii	23
2	Elementy kombinatoryki	26
2.1	Podstawowe obiekty kombinatoryczne	26
2.2	Metoda bijektywna	29
2.3	Reguła włączania i wyłączania	36
3	Funkcje tworzące	39
3.1	Szeregi formalne	39
3.2	Funkcje tworzące	40
3.3	Rekurencja	43
3.4	Wielomiany wieżowe	54
4	Systemy reprezentantów i twierdzenie Halla	60
5	Ważne ciągi liczbowe	65
5.1	Liczby Stirlinga	65
5.2	Liczby Bella	68

MATEMATYKA DYSKRETNA

Będziemy korzystać z następujących oznaczeń dla zbiorów liczbowych:

- symbolem $\mathbb{Z}$ oznaczać będziemy zbiór liczb całkowitych,
- symbolem $\mathbb{N}$ oznaczać będziemy zbiór liczb całkowitych nieujemnych,
- symbolem $\mathbb{N}_+$ oznaczać będziemy zbiór liczb całkowitych dodatnich,
- jeśli $i, j \in \mathbb{Z}$, to

$$[i, j] := \{k \in \mathbb{Z} : i \leq k \leq j\}.$$

- jeśli $i \in \mathbb{Z}$, to

$$[i, \infty[:= \{k \in \mathbb{Z} : i \leq k\}.$$

Jeśli $n \in \mathbb{N}$ i $x_1, \dots, x_n \in \mathbb{Z}$, to dla każdej liczby $k \in [0, n]$ definiujemy wyrażenia $\sum_{i \in [1, k]} x_i$ i $\prod_{i \in [1, k]} x_i$ wzorami

$$\sum_{i \in [1, k]} x_i := \begin{cases} 0 & \text{jeśli } k = 0, \\ \left(\sum_{i \in [1, k-1]} x_i \right) + x_k & \text{jeśli } k > 0, \end{cases}$$

i

$$\prod_{i \in [1, k]} x_i := \begin{cases} 1 & \text{jeśli } k = 0, \\ \left(\prod_{i \in [1, k-1]} x_i \right) \cdot x_k & \text{jeśli } k > 0. \end{cases}$$

Jeśli I jest zbiorem skończonym oraz $F : I \rightarrow \mathbb{C}$ jest funkcją, to definiujemy

$$\sum_{i \in I} F(i) := \sum_{j \in [1, |I|]} F(\sigma(j)) \quad \text{i} \quad \prod_{i \in I} F(i) := \prod_{j \in [1, |I|]} F(\sigma(j)),$$

gdzie $\sigma : [1, |I|] \rightarrow I$ jest ustaloną bijekcją (powyższe definicje nie zależą od wyboru bijekcji σ).

MATEMATYKA DYSKRETNA

1. ELEMENTY TEORII LICZB

1.1. TWIERDZENIE O DZIELENIU Z RESZTĄ

DEFINICJA.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi. Mówimy, że LICZBA a DZIELI LICZBĘ b , jeśli istnieje liczba całkowita k taka, że $b = k \cdot a$.

UWAGA.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi i $a \neq 0$, to liczba a dzieli liczbę b wtedy i tylko wtedy, gdy liczba $\frac{b}{a}$ jest całkowita.

OZNACZENIE.

Jeśli liczba całkowita a dzieli liczby całkowitą b , to piszemy $a \mid b$.

PRZYKŁAD.

$$2 \mid 4.$$

OZNACZENIE.

Jeśli liczba całkowita a nie dzieli liczby całkowitej b , to piszemy $a \nmid b$.

PRZYKŁAD.

$$2 \nmid 3.$$

FAKT 1.1.

Jeśli a jest liczbą całkowitą, to $a \mid a$.

DOWÓD.

Teza wynika z równości $a = 1 \cdot a$. □

FAKT 1.2.

Jeśli a, b i c są liczbami całkowitymi, $a \mid b$ i $b \mid c$, to $a \mid c$.

DOWÓD.

Ustalmy liczby całkowite k i l takie, że $b = k \cdot a$ i $c = l \cdot b$. Wtedy $c = (k \cdot l) \cdot a$. □

FAKT 1.3.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, $a \mid b$ i $b \mid a$, to $b = \pm a$.

DOWÓD.

Jeśli $a = 0 = b$, to teza jest oczywista. Bez straty ogólności możemy zatem założyć, że $a \neq 0$. Ustalmy liczby całkowite k i l takie, że $b = k \cdot a$ i $a = l \cdot b$. Wtedy $a = l \cdot k \cdot a$, zatem $l \cdot k = 1$. W szczególności $k = \pm 1$, co kończy dowód. □

FAKT 1.4.

Jeśli a jest liczbą całkowitą, to $1 \mid a$. W szczególności, jeśli a jest liczbą

MATEMATYKA DYSKRETNA

całkowitą, to $a \mid 1$ wtedy i tylko wtedy, gdy $a = \pm 1$.

DOWÓD.

Pierwsza część wynika z równości $a = a \cdot 1$. Dla dowodu drugiej części zauważmy, że jeśli $a = \pm 1$, to oczywiście $a \mid 1$, gdyż $1 = \pm 1 \cdot \pm 1$. Załóżmy zatem, że $a \mid 1$. Ponieważ $1 \mid a$ na mocy pierwszej części, więc teza wynika z Faktu 1.3. $\square$

FAKT 1.5.

Jeśli a jest liczbą całkowitą, to $a \mid 0$. W szczególności, jeśli a jest liczbą całkowitą, to $0 \mid a$ wtedy i tylko wtedy, gdy $a = 0$.

DOWÓD.

Pierwsza część wynika z równości $0 = 0 \cdot a$. Dla dowodu drugiej części zauważmy, że jeśli $a = 0$, to oczywiście $0 \mid a$, gdyż $0 = 1 \cdot 0$. Załóżmy zatem, że $0 \mid a$. Ponieważ $a \mid 0$ na mocy pierwszej części, więc teza wynika z Faktu 1.3. $\square$

FAKT 1.6.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, $a \mid b$ i $b \neq 0$, to $|a| \leq |b|$.

DOWÓD.

Ustalmy liczbę całkowitą k taką, że $b = k \cdot a$. Ponieważ $b \neq 0$, więc $k \neq 0$. W szczególności $|k| \geq 1$. Stąd

$$|b| = |k| \cdot |a| \geq |a|. \quad \square$$

FAKT 1.7.

Jeśli a , b i c są liczbami całkowitymi, $a \mid b$ i $a \mid c$, to $a \mid b \pm c$.

DOWÓD.

Ustalmy liczby całkowite k i l takie, że $b = k \cdot a$ i $c = l \cdot a$. Wtedy $b \pm c = (k \pm l) \cdot a$.

FAKT 1.8.

Jeśli a , b i c są liczbami całkowitymi i $a \mid b$, to $a \mid b \cdot c$.

DOWÓD.

Ustalmy liczbę całkowitą k taką, że $b = k \cdot a$. Wtedy $b \cdot c = (k \cdot c) \cdot a$. $\square$

FAKT 1.9.

Jeśli a , b i c są liczbami całkowitymi i $c \neq 0$, to $a \cdot c \mid b \cdot c$ wtedy i tylko wtedy, gdy $a \mid b$.

DOWÓD.

Załóżmy najpierw, że $a \mid b$ i wybierzmy liczbę całkowitą k taką, że $b = k \cdot a$. Wtedy $b \cdot c = k \cdot (a \cdot c)$.

MATEMATYKA DYSKRETNA

Z drugiej strony jeśli $a \cdot c \mid b \cdot c$, to istnieje liczba całkowita k taką, że $b \cdot c = k \cdot (a \cdot c)$. Ponieważ $c \neq 0$, więc $b = k \cdot a$. $\square$

DEFINICJA.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$. IŁORAZEM CAŁKOWITYM Z DZIELENIA LICZBY a PRZEZ LICZBĘ b nazywamy każdą liczbę całkowitą q taką, że

$$q \cdot b = \max\{q' \cdot b : q' \in \mathbb{Z} \text{ i } q' \cdot b \leq a\}.$$

FAKT 1.10.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to istnieje iloraz całkowity z dzielenia liczby a przez liczbę b .

DOWÓD.

Wystarczy pokazać, że zbiór $\{q \in \mathbb{Z} : q \cdot b \leq a\}$ jest niepusty. Zauważmy jednak, że $\text{sign } b \cdot b = |b| \geq 1$, gdyż $b \neq 0$. Stąd

$$(-\text{sign } b \cdot |a|) \cdot b = -|a| \cdot (\text{sign } b \cdot |b|) \leq -|a| \cdot 1 = -|a| \leq a. \quad \square$$

FAKT 1.11.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$. Jeśli q_1 i q_2 są ilorazami całkowitymi z dzielenia liczby a przez liczbę b , to $q_1 = q_2$.

DOWÓD.

Z definicji ilorazu całkowitego wiemy, że

$$q_1 \cdot b = \max\{q' \cdot b : q' \in \mathbb{Z} \text{ i } q' \cdot b \leq a\} = q_2 \cdot b.$$

Stąd $q_1 \cdot b = q_2 \cdot b$. Ponieważ $b \neq 0$, więc $q_1 = q_2$. $\square$

OZNACZENIE.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to przez $a \text{ div } b$ oznaczamy iloraz całkowity z dzielenia liczby a przez liczbę b .

DEFINICJA.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to RESZTĄ Z DZIELENIA LICZBY a PRZEZ LICZBĘ b nazywamy liczbę $a - (a \text{ div } b) \cdot b$.

OZNACZENIE.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to przez $a \text{ mod } b$ oznaczamy resztę z dzielenia liczby a przez liczbę b .

OZNACZENIE.

Jeśli a jest liczbą całkowitą, to definiujemy

$$\text{sign } a := \begin{cases} -1 & \text{jeśli } a < 0, \\ 0 & \text{jeśli } a = 0, \\ 1 & \text{jeśli } a > 0. \end{cases}$$

FAKT 1.12.

Jeśli a jest liczbą całkowitą, to $|a| = \text{sign } a \cdot a$ i $a = \text{sign } a \cdot |a|$.

DOWÓD.

Oczywiste. □

STWIERDZENIE 1.13.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to

$$0 \leq a \bmod b < |b| \quad \text{i} \quad a = (a \text{ div } b) \cdot b + a \bmod b.$$

DOWÓD.

Równość

$$(*) \quad a = (a \text{ div } b) \cdot b + a \bmod b$$

wynika natychmiast z definicji reszty. Z definicji ilorazu całkowitego wiemy, że $(a \text{ div } b) \cdot b \leq a$, a więc równość $(*)$ implikuje, że $a \bmod b \geq 0$. Pozostaje udowodnić, że $a \bmod b < |b|$. Przypuśćmy, że $a \bmod b \geq |b|$, a więc $(a \text{ div } b) \cdot b \leq a - |b|$. Jeśli $q := a \text{ div } b + \text{sign } b$, to

$$q \cdot b \leq a \quad \text{i} \quad a - q \cdot b < a - (a \text{ div } b) \cdot b,$$

co prowadzi do sprzeczności z definicją ilorazu całkowitego. □

TWIERDZENIE 1.14 (TWIERDZENIE O DZIELENIU Z RESZTĄ).

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to istnieją jednoznacznie wyznaczone liczby całkowite q i r takie, że

$$0 \leq r < |b| \quad \text{i} \quad a = q \cdot b + r.$$

DOWÓD.

Istnienie liczb q i r wynika natychmiast ze Stwierdzenia 1.13.

Przypuśćmy teraz, że istnieją liczby całkowite q_1, q_2, r_1 i r_2 takie, że

$$0 \leq r_1, r_2 < |b| \quad \text{i} \quad q_1 \cdot b + r_1 = a = q_2 \cdot b + r_2.$$

Wtedy $r_1 - r_2 = (q_2 - q_1) \cdot b$, więc $b \mid r_1 - r_2$. Ponieważ $|r_1 - r_2| < |b|$, więc $r_1 - r_2 = 0$ (tzn. $r_1 = r_2$) na mocy Faktu 1.6. Stąd $(q_2 - q_1) \cdot b = 0$, zatem $q_2 - q_1 = 0$ (tzn. $q_1 = q_2$), gdyż $b \neq 0$. □

WNIOSEK 1.15.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$. Jeśli q i r są takimi liczbami całkowitymi takimi, że

$$0 \leq r < |b| \quad \text{i} \quad a = q \cdot b + r,$$

to $q = a \operatorname{div} b$ i $r = a \operatorname{mod} b$.

W szczególności jeśli $0 \leq a < |b|$, to $a \operatorname{mod} b = a$ i $a \operatorname{div} b = 0$.

DOWÓD.

Ze Stwierdzenia 1.13 wiemy, że

$$0 \leq a \operatorname{mod} b < |b| \quad \text{i} \quad a = (a \operatorname{div} b) \cdot b + a \operatorname{mod} b,$$

zatem pierwsza część wynika z Twierdzenia 1.14.

Druga część wynika natychmiast z pierwszej. □

WNIOSEK 1.16.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to $b \mid a$ wtedy i tylko wtedy, gdy $a \operatorname{mod} b = 0$.

DOWÓD.

Jeśli $b \mid a$, to istnieje liczba całkowita q taka, że $a = q \cdot b$. Wtedy

$$0 \leq 0 < |b| \quad \text{i} \quad a = q \cdot b + 0,$$

więc $0 = a \operatorname{mod} b$ na mocy Wniosku 1.15. Z drugiej strony, jeśli $a \operatorname{mod} b = 0$, to $a = (a \operatorname{div} b) \cdot b$ (a więc $b \mid a$) na mocy Stwierdzenia 1.13.

1.2. NAJWIĘKSZY WSPÓLNY DZIELNIK

DEFINICJA.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi. Liczbę całkowitą d nazywamy NAJWIĘKSZYM WSPÓLNYM DZIELNIKIEM LICZB a I b , jeśli spełnione są następujące warunki:

- (1) $d \geq 0$,
- (2) $d \mid a$ i $d \mid b$,
- (3) jeśli c jest liczbą całkowitą, $c \mid a$ i $c \mid b$, to $c \mid d$.

PRZYKŁAD.

Liczba 0 jest największym wspólnym dzielnikiem liczb 0 i 0.

FAKT 1.17.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, to istnieją liczby całkowite k i l takie, że liczba $k \cdot a + l \cdot b$ jest największym wspólnym dzielnikiem liczb a i b . W szczególności istnieje największy wspólny dzielnik liczb a i b .

DOWÓD.

Jeśli $a = 0 = b$, to $0 = 0 \cdot a + 0 \cdot b$ jest największym wspólnym dzielnikiem liczb a i b . Załóżmy, że $a \neq 0$ lub $b \neq 0$. Niech

$$I := \{k \cdot a + l \cdot b : k, l \in \mathbb{Z}\} \cap \mathbb{N}_+.$$

Ponieważ $|a| = \text{sign } a \cdot a + 0 \cdot b$ i $|b| = 0 \cdot b + \text{sign } b \cdot b$, więc $I \neq \emptyset$. Niech $d := \min I$ i ustalmy liczby całkowite k i l takie, że $d = k \cdot a + l \cdot b$. Pokażemy, że liczba d jest największym wspólnym dzielnikiem liczb a i b . Oczywiście $d \geq 0$. Ponadto, jeśli c jest liczbą całkowitą, $c \mid a$ i $c \mid b$, to $c \mid d$ na mocy Faktów 1.7 i 1.8. Pozostaje udowodnić, że $d \mid a$ i $d \mid b$. Korzystając ze Stwierdzenia 1.13 otrzymujemy, że

$$a \bmod d = a - (a \text{ div } d) \cdot d = (1 - (a \text{ div } d) \cdot k) \cdot a - ((a \text{ div } d) \cdot l) \cdot b.$$

Korzystając ponownie ze Stwierdzenia 1.13 wiemy, że $a \bmod d < d$, więc $a \bmod d \notin I$, gdyż $d = \min I$. Ponieważ $a \bmod d \geq 0$ na mocy Stwierdzenia 1.13, więc definicja zbioru I implikuje, że $a \bmod d = 0$. Wniosek 1.16 oznacza, że $d \mid a$. Analogicznie pokazujemy, że $d \mid b$.

FAKT 1.18.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi. Jeśli d_1 i d_2 są największymi wspólnymi dzielnikami liczb a i b , to $d_1 = d_2$.

DOWÓD.

Z warunku (2) definicji największego wspólnego dzielnika wiemy, że $d_1 \mid a$ i $d_1 \mid b$. Wykorzystując warunek (3) definicji (dla $c = d_1$ i $d = d_2$), otrzymujemy, że $d_2 \mid d_1$. Analogicznie pokazujemy, że $d_1 \mid d_2$. Fakt 1.3 implikuje, że $d_1 = \pm d_2$. Ponieważ $d_1, d_2 \geq 0$ na mocy warunku (1) definicji, więc $d_1 = d_2$. $\square$

OZNACZENIE.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, to największy wspólny dzielnik liczb a i b oznaczamy symbolem $\text{gcd}(a, b)$.

WNIOSEK 1.19.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, to istnieją liczby całkowite k i l takie, że $\text{gcd}(a, b) = k \cdot a + l \cdot b$.

DOWÓD.

Z Faktu 1.17 wynika, że istnieją liczby całkowite k i l takie, że liczba $k \cdot a + l \cdot b$ jest największym wspólnym dzielnikiem liczb a i b . Fakt 1.18 implikuje, że $k \cdot a + l \cdot b = \text{gcd}(a, b)$. $\square$

PRZYKŁAD.

Jeśli a jest liczbą całkowitą, to $\text{gcd}(a, a) = |a|$, $\text{gcd}(a, 1) = 1$ i $\text{gcd}(a, 0) = |a|$.

MATEMATYKA DYSKRETNA

DOWÓD.

Ćwiczenie. □

PRZYKŁAD.

Jeśli $a, b \in \mathbb{Z}$, to $\gcd(a, b) = \gcd(b, a)$.

DOWÓD.

Ćwiczenie. □

LEMAT 1.20.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi takimi, że $b \neq 0$, to

$$\gcd(a, b) = \gcd(b, a \bmod b).$$

Ponadto, jeśli

$$\gcd(b, a \bmod b) = k \cdot b + l \cdot (a \bmod b)$$

dla pewnych liczb całkowitych k i l , to

$$\gcd(a, b) = l \cdot a + (k - l \cdot (a \operatorname{div} b)) \cdot b.$$

DOWÓD.

Niech

$$I_1 := \{c \in \mathbb{Z} : c \mid a \text{ i } c \mid b\} \quad \text{i} \quad I_2 := \{c \in \mathbb{Z} : c \mid b \text{ i } c \mid a \bmod b\}.$$

Dla dowodu pierwszej części wystarczy pokazać, że $I_1 = I_2$. Wiemy, że

$$(*) \quad a = (a \operatorname{div} b) \cdot b + a \bmod b$$

na mocy Stwierdzenia 1.13, więc teza wynika z Faktów 1.7 i 1.8. Druga część wynika poprzez bezpośredni rachunek z równości (*). □

ALGORYTM (ROZSZERZONY ALGORYTM EUKLIDESA).

Wynikiem działania poniższej funkcji dla liczb całkowitych a i b jest $\gcd(a, b)$ oraz liczby całkowite k i l takie, że $(a, b) = k \cdot a + l \cdot b$.

```
int Euclides (int a, int b, int & k, int & l) {
    if (b == 0) {
        l = 0;
        if (a > 0)
            k = 1;
        else
            k = -1;
    }
```

```

    return abs (a);
}
int x;
int y;
int d = Euclides (b, b mod a, x, y);
k = y;
l = x - y * (a div b);
return d;
}

```

LEMAT 1.21.

Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, to

$$\gcd(a, b) \mid k \cdot a + l \cdot b$$

dla dowolnych liczb całkowitych k i l . W szczególności, jeśli istnieją liczby całkowite k i l takie, że

$$1 = k \cdot a + l \cdot b,$$

to $\gcd(a, b) = 1$.

DOWÓD.

Pierwsza część wynika z Faktów 1.7 i 1.8. Dla dowodu drugiej części zauważmy, że pierwsza część implikuje, iż $\gcd(a, b) \mid 1$. Ponieważ $\gcd(a, b) \geq 0$, więc Fakt 1.4 implikuje, że $\gcd(a, b) = 1$. $\square$

WNIOSEK 1.22.

Jeśli a , b i c są liczbami całkowitymi, $\gcd(a, b) = 1$ i $a \mid b \cdot c$, to $a \mid c$.

DOWÓD.

Z Wniosku 1.19 wiemy, że istnieją liczby całkowite k i l takie, że

$$1 = k \cdot a + l \cdot b.$$

Ponadto, istnieje liczba całkowita q taka, że $b \cdot c = q \cdot a$. Wtedy

$$\begin{aligned} c &= c \cdot 1 = c \cdot (k \cdot a + l \cdot b) \\ &= c \cdot k \cdot a + l \cdot b \cdot c = c \cdot k \cdot a + l \cdot q \cdot a = (c \cdot k + l \cdot q) \cdot a, \end{aligned}$$

co kończy dowód. $\square$

WNIOSEK 1.23.

Jeśli $a, b_1, \dots, b_n$ są liczbami całkowitymi, $n \in \mathbb{N}$, $\gcd(a, b_i) = 1$ dla każdego $i \in [1, n]$, to

$$\gcd\left(a, \prod_{i \in [1, n]} b_i\right) = 1.$$

Dowód.

Udowodnimy tezę przez indukcję ze względu na n .

Dla $n = 0$ teza jest oczywista, gdyż z definicji $\prod_{i \in \emptyset} b_i = 1$.

Założmy zatem, że $n > 0$, oraz, że

$$\gcd\left(a, \prod_{i \in [1, n-1]} b_i\right) = 1.$$

Z Wniosku 1.19 wiemy, że istnieją liczby całkowite x, y, k i l takie, że

$$x \cdot a + y \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} b_i = 1 = k \cdot a + l \cdot b_n.$$

Wtedy

$$\begin{aligned} 1 &= x \cdot a + y \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} b_i = x \cdot a + y \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} b_i \cdot 1 \\ &= x \cdot a + y \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} b_i \cdot (k \cdot a + l \cdot b_n) \\ &= \left(x + k \cdot y \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} b_i\right) \cdot a + (l \cdot y) \cdot \prod_{i \in [1, n]} b_i, \end{aligned}$$

co kończy dowód na mocy Lematu 1.21. □

UWAGA.

Jeśli $a, b_1, \dots, b_n$ są liczbami całkowitymi, $n \in \mathbb{N}$, oraz $\gcd\left(a, \prod_{i \in [1, n]} b_i\right) = 1$, to $\gcd(a, b_i) = 1$ dla każdego $i \in [1, n]$.

WNIOSEK 1.24.

Jeśli $a_1, \dots, a_n$ i b są liczbami całkowitymi, $n \in \mathbb{N}$, $\gcd(a_i, a_j) = 1$ dla wszystkich $i, j \in [1, n]$ takich, że $i \neq j$, $a_i \mid b$ dla wszystkich $i \in [1, n]$, to

$$\prod_{i \in [1, n]} a_i \mid b.$$

Dowód.

Udowodnimy tezę przez indukcję na n .

Dla $n = 0$ teza wynika, z Faktu 1.4, gdyż $\prod_{i \in \emptyset} a_i = 1$.

Założmy zatem, że $n > 0$, oraz wiemy już, że

$$\prod_{i \in [1, n-1]} a_i \mid b,$$

a więc istnieje liczba całkowita q taka, że

$$b = q \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} a_i.$$

Z założenia istnieje również liczba całkowita q' taka, że $b = q' \cdot a_n$. Z Wniosku 1.23 wiemy, że $\gcd(\prod_{i \in [1, n-1]} a_i, a_n) = 1$, zatem na mocy Wniosku 1.19 istnieją liczby całkowite k i l takie, że

$$1 = k \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} a_i + l \cdot a_n.$$

Wtedy

$$\begin{aligned} b &= b \cdot 1 = b \cdot \left(k \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} a_i + l \cdot a_n \right) = b \cdot k \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} a_i + b \cdot l \cdot a_n \\ &= q' \cdot a_n \cdot k \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} a_i + q \cdot \prod_{i \in [1, n-1]} a_i \cdot l \cdot a_n \\ &= (k \cdot q' + l \cdot q) \cdot \prod_{i \in [1, n]} a_i, \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

STWIERDZENIE 1.25.

Niech a i b będą liczbami całkowitymi i $d := \gcd(a, b)$. Jeśli $d \neq 0$, to

$$\gcd(a/d, b/d) = 1.$$

Dowód.

Z Wniosku 1.19 wiemy, że istnieją liczby całkowite k i l takie, że

$$d = k \cdot a + l \cdot b.$$

Wtedy

$$1 = k \cdot (a/d) + l \cdot (b/d),$$

co kończy dowód na mocy Lematu 1.21. □

1.3. ZASADNICZE TWIERDZENIE ARYTMETYKI

DEFINICJA.

Liczbę całkowitą p nazywamy PIERWSZĄ, jeśli $p \geq 0$ i

$$\#\{a \in \mathbb{N} : a \mid p\} = 2.$$

OZNACZENIE.

Definiujemy

$$\mathbb{P} := \{p \in \mathbb{Z} : \text{liczba } p \text{ jest pierwsza}\}.$$

LEMAT 1.26.

Niech p będzie liczbą pierwszą.

- (1) Wtedy $p > 1$.
- (2) Jeśli a jest nieujemną liczbą całkowitą i $a \mid p$, to $a = 1$ lub $a = p$.

DOWÓD.

- (1) Z Faktów 1.5 i 1.4 wiemy, że

$$\{a \in \mathbb{N} : a \mid 0\} = \mathbb{N} \quad \text{i} \quad \{a \in \mathbb{N} : a \mid 1\} = \{1\}.$$

- (2) Wiemy, że

$$\{1, p\} \subseteq \{a \in \mathbb{N} : a \mid p\}.$$

Ponieważ z definicji

$$\#\{a \in \mathbb{N} : a \mid p\} = 2$$

oraz $p \neq 1$ na mocy części (1), więc

$$\{1, p\} = \{a \in \mathbb{N} : a \mid p\}. \quad \square$$

LEMAT 1.27.

Jeśli a jest dodatnią liczbą całkowitą, to istnieją liczby pierwsze $p_1, \dots, p_n$, $n \in \mathbb{N}$, takie, że

$$a = \prod_{i \in [1, n]} p_i.$$

DOWÓD.

Dowód jest indukcyjny ze względu na a .

Jeśli $a = 1$, to teza jest oczywista ($n := 0$).

Założmy teraz, że $a > 1$, oraz, że dla każdej dodatniej liczby całkowitej b mniejszej od a istnieją liczby pierwsze $p_1, \dots, p_n$, $n \in \mathbb{N}$, takie, że

$$b = \prod_{i \in [1, n]} p_i.$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

Jeśli a jest liczbą pierwszą, to teza jest oczywista ($n := 1$ i $p_1 := a$).

Założmy zatem, że liczba a nie jest pierwsza. Wtedy istnieje nieujemna liczba całkowita b taka, że $b \mid a$ i $b \neq 1, a$. W szczególności $b < a$. Z Faktu 1.5 wiemy, że $b \neq 0$. Z założenia indukcyjnego istnieją liczby pierwsze $p_1, \dots, p_{n_1}$, $n_1 \in \mathbb{N}$, takie, że

$$b = \prod_{i \in [1, n_1]} p_i.$$

Niech $c := a/b$. Ponieważ $b > 1$, więc $c < a$. Oczywiście $c > 0$. Z założenia indukcyjnego istnieją liczby pierwsze $p_{n_1+1}, \dots, p_{n_1+n_2}$, $n_2 \in \mathbb{N}$, takie, że

$$c = \prod_{i \in [n_1+1, n_1+n_2]} p_i.$$

Niech $n := n_1 + n_2$. Wtedy

$$a = b \cdot c = \prod_{i \in [1, n_1]} p_i \cdot \prod_{i \in [n_1+1, n_2]} p_i = \prod_{i \in [1, n]} p_i. \quad \square$$

WNIOSEK 1.28.

Jeśli a jest liczbą całkowitą i $a \neq \pm 1$, to istnieje liczba pierwsza p taka, że $p \mid a$.

DOWÓD.

Jeśli $a = 0$, to teza jest oczywista. Założmy zatem, że $a \neq 0$. Z Lematu 1.27 wiemy, że istnieją liczby pierwsze $p_1, \dots, p_n$, $n \in \mathbb{N}$, takie, że

$$|a| = \prod_{i \in [1, n]} p_i.$$

Ponieważ $|a| \neq 1$, więc $n > 0$. W szczególności, $p_1 \mid a$. □

ALGORYTM (SITO ERATOSTENESA).

Dla liczby dodatniej liczby całkowitej a algorytm zwraca wszystkie liczby pierwsze nie większe niż a .

```
int Eratostenes (int a, int * primes) {
    int num = 0;
    bool * prime = new bool [a + 1];
    for (int i = 2; i <= a; i++)
        prime [i] = true;
    for (int i = 2; i <= a; i++)
```

```

if (prime [i]) {
    primes [num] = i;
    num++;
    for (int j = i * i; j <= a; j += i)
        prime [j] = false;
}
delete [] prime;
return num;
}

```

TWIERDZENIE 1.29.

Istnieje nieskończenie wiele liczb pierwszych.

DOWÓD (EUKLIDES).

Pokażemy, że dla każdego skończonego podzbioru P zbioru liczb pierwszych istnieje liczba pierwsza p taka, że $p \notin P$.

Ustalmy skończony podzbiór P zbioru liczb pierwszych. Niech

$$a := \prod_{q \in P} q + 1.$$

Ponieważ $a > 1$, więc na mocy Lematu 1.28 istnieje liczba pierwsza p taka, że $p \mid a$. Zauważmy, że $p \notin P$. Istotnie, gdyby $p \in P$, to

$$p \mid a - \prod_{q \in P} q = 1$$

na mocy Faktu 1.7, gdyż oczywiście $p \mid p \cdot \prod_{q \in P \setminus \{p\}} q = \prod_{q \in P} q$. Fakt 1.4 prowadziłby do wniosku, że $p = 1$, co jest sprzeczne z Lematem 1.26 (1). $\square$

STWIERDZENIE 1.30.

Niech $a_1, \dots, a_n, n \in \mathbb{N}$, będą liczbami całkowitymi. Jeśli p jest liczbą pierwszą i $p \mid \prod_{i \in [1, n]} a_i$, to istnieje $i \in [1, n]$ takie, że $p \mid a_i$.

DOWÓD.

Udowodnimy tezę przez indukcję ze względu na n . Zauważmy, że ponieważ $p > 1$ na mocy Lematu 1.26 (1), więc $\prod_{i \in [1, n]} a_i \neq 1$ na mocy Faktu 1.4. W szczególności, $n > 0$.

Jeśli $n = 1$, to teza jest oczywista.

Załóżmy zatem, że $n > 1$. Jeśli $p \nmid a_n$, to $\gcd(p, a_n) = 1$ na mocy Lematu 1.26 (2). Korzystając z Wniosku 1.22 otrzymujemy, że $p \mid \prod_{i \in [1, n-1]} a_i$, zatem teza wynika z założenia indukcyjnego. $\square$

TWIERDZENIE 1.31 (ZASADNICZE TWIERDZENIE ARYTMETYKI).

Jeśli a jest dodatnią liczbą całkowitą, to istnieją jednoznacznie wyznaczone skończony podzbiór P zbioru liczb pierwszych oraz funkcja $\alpha : P \rightarrow \mathbb{N}_+$ takie, że

$$a = \prod_{p \in P} p^{\alpha(p)}.$$

DOWÓD.

1° Istnienie.

Z Lematu 1.27 wiemy, że istnieją liczby pierwsze $p_1, \dots, p_n$, $n \in \mathbb{N}$, takie, że

$$a = \prod_{i \in [1, n]} p_i.$$

Kładziemy $P := \{p_1, \dots, p_n\}$ i

$$\alpha(p) := \#\{i \in [1, n] : p_i = p\} \quad (p \in P).$$

2° Jednoznaczność.

Przypuśćmy, że P i P' są skończonymi podzbiorami zbioru liczb pierwszych oraz $\alpha : P \rightarrow \mathbb{N}_+$ i $\alpha' : P' \rightarrow \mathbb{N}_+$ takimi, że

$$\prod_{p \in P} p^{\alpha(p)} = \prod_{p \in P'} p^{\alpha'(p)}.$$

Przez indukcję na $\sum_{p \in P} \alpha(p)$ udowodnimy, że $P = P'$ i $\alpha = \alpha'$.

Jeśli $\sum_{p \in P} \alpha(p) = 0$, to $P = \emptyset$, więc $\prod_{p \in P} p^{\alpha(p)} = 1$. Stąd $\prod_{p \in P'} p^{\alpha'(p)} = 1$, więc $P' = \emptyset = P$. Ponadto $\alpha = \emptyset = \alpha'$.

Założmy zatem, że $\sum_{p \in P} \alpha(p) > 0$. Wtedy $P \neq \emptyset$. Wybierzmy $q \in P$. Ze Stwierdzenia 1.30 wiemy, że istnieje $q' \in P'$ takie, że $q \mid q'$, a więc $q = q'$ na mocy Lematu 1.26. Wtedy

$$q^{\alpha(q)-1} \cdot \prod_{p \in P \setminus \{q\}} p^{\alpha(p)} = q'^{\alpha(q')-1} \cdot \prod_{p \in P' \setminus \{q'\}} p^{\alpha'(p)}.$$

więc teza wynika z założenia indukcyjnego.

FAKT 1.32.

Niech a i b będą dodatnimi liczbami całkowitymi. Jeśli

$$a = \prod_{p \in P} p^{\alpha(p)} \quad \text{i} \quad b = \prod_{p \in P} p^{\beta(p)}$$

dla pewnych zbioru skończonego $P \subseteq \mathbb{P}$ i funkcji $\alpha, \beta : P \rightarrow \mathbb{N}$, to $b \mid a$ wtedy i tylko wtedy, gdy $\beta(p) \leq \alpha(p)$ dla każdej liczby $p \in P$.

Dowód.

Założmy najpierw, że $\beta(p) \leq \alpha(p)$ dla każdej liczby $p \in P$. Jeśli

$$c := \prod_{p \in P} p^{\alpha(p) - \beta(p)},$$

to $a = b \cdot c$, więc $b \mid a$.

Założmy teraz, że $b \mid a$. Ustalmy liczbę całkowitą c taką, że $a = b \cdot c$. Wtedy $c > 0$, więc na mocy Twierdzenia 1.31 istnieją skończony podzbiór P' zbioru liczb pierwszych oraz funkcja $\gamma : P' \rightarrow \mathbb{N}_+$ takie, że

$$c = \prod_{p \in P'} p^{\gamma(p)}.$$

Definiujemy funkcje $\alpha', \beta', \gamma' : P \cup P' \rightarrow \mathbb{N}$ wzorami

$$\alpha'(p) := \begin{cases} \alpha(p) & \text{jeśli } p \in P, \\ 0 & \text{jeśli } p \notin P, \end{cases} \quad (p \in P \cup P'),$$

$$\beta'(p) := \begin{cases} \beta(p) & \text{jeśli } p \in P, \\ 0 & \text{jeśli } p \notin P, \end{cases} \quad (p \in P \cup P'),$$

i

$$\gamma'(p) := \begin{cases} \gamma(p) & \text{jeśli } p \in P', \\ 0 & \text{jeśli } p \notin P', \end{cases} \quad (p \in P \cup P').$$

Wtedy

$$\prod_{p \in P \cup P'} p^{\alpha'(p)} = a = b \cdot c = \prod_{p \in P \cup P'} p^{\beta'(p) + \gamma'(p)}.$$

Z Twierdzenia 1.31 otrzymujemy, że $\alpha'(p) = \beta'(p) + \gamma'(p)$ dla każdej liczby $p \in P \cup P'$. W szczególności $\alpha'(p) \geq \beta'(p)$ dla każdej liczby $p \in P$.

FAKT 1.33.

Niech a i b będą dodatnimi liczbami całkowitymi. Jeśli

$$a = \prod_{p \in P} p^{\alpha(p)} \quad \text{i} \quad b = \prod_{p \in P} p^{\beta(p)}$$

dla pewnych zbioru skończonego $P \subseteq \mathbb{P}$ i funkcji $\alpha, \beta : P \rightarrow \mathbb{N}$, to

$$\gcd(a, b) = \prod_{p \in P} p^{\min\{\alpha(p), \beta(p)\}}.$$

DOWÓD.

Niech

$$I := \{c \in \mathbb{N}_+ : a \mid c \text{ i } b \mid c\}$$

oraz

$$I' := \{\gamma : P \rightarrow \mathbb{N} : \gamma(p) \leq \alpha(p) \text{ i } \gamma(p) \leq \beta(p) \text{ dla każdej liczby } p \in P\}.$$

W zbiorach I i I' definiujemy relacje porządku $\preceq$ i $\preceq'$ wzorami

$$c \preceq c' : \iff c \mid c' \quad (c, c' \in I)$$

i

$$\gamma \preceq' \gamma' : \iff \gamma(p) \leq \gamma'(p) \text{ dla każdej liczby } p \in P \quad (\gamma, \gamma' \in I').$$

Z Faktu 1.32 wynika, że funkcja $F : I' \rightarrow I$ dana wzorem

$$F(\gamma) := \prod_{p \in P} p^{\gamma(p)} \quad (p \in P),$$

jest izomorfizmem zbiorów częściowo uporządkowanych. Ponieważ

$$(\max I')(p) = \min\{\alpha(p), \beta(p)\}$$

dla każdej liczby $p \in P$, więc

$$\gcd(a, b) = \max I = F(\max I') = \prod_{p \in P} p^{\min\{\alpha(p), \beta(p)\}}. \quad \square$$

UWAGA.

Niech $\pi : \mathbb{N}_+ \rightarrow \mathbb{N}$ będzie funkcją zdefiniowaną wzorem

$$\pi(n) := \#\{p \in \mathbb{P} : p \leq n\} \quad (n \in \mathbb{N}_+).$$

Można pokazać, że

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{\pi(n)}{n / \ln n} = 1.$$

1.4. KONGRUENCJE

DEFINICJA.

Niech n będzie niezerową liczbą całkowitą. Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, to mówimy, że LICZBA a PRZYSTAJE DO LICZBY b MODULO n i piszemy $a \equiv_n b$ (lub $a \equiv b \pmod{n}$), jeśli $n \mid a - b$.

FAKT 1.34.

Niech n będzie niezerową liczbą całkowitą. Jeśli a i b są liczbami całkowitymi, to $a \equiv_n b$ wtedy i tylko wtedy, gdy $a \bmod n = b \bmod n$.

DOWÓD.

Założmy najpierw, że $a \equiv_n b$. Wtedy istnieje liczba całkowita q taka, że $a - b = q \cdot n$. Korzystając ze Stwierdzenia 1.13 otrzymujemy, że

$$a = b + q \cdot n = (b \operatorname{div} n + q) \cdot n + b \bmod n.$$

Ponieważ $0 \leq b \bmod n < |n|$ na mocy Stwierdzenia 1.13, więc Wniosek 1.15 implikuje, że $a \bmod n = b \bmod n$.

Założmy teraz, że $a \bmod n = b \bmod n$. Korzystając ze Stwierdzenia 1.13 otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} a - b &= ((a \operatorname{div} n) \cdot n + (a \bmod n)) - ((b \operatorname{div} n) \cdot n + (b \bmod n)) \\ &= (a \operatorname{div} n - b \operatorname{div} n) \cdot n, \end{aligned}$$

a więc $a \equiv_n b$. □

WNIOSEK 1.35.

Niech n będzie liczbą całkowitą taką, że $n \neq 0$.

- (1) Jeśli a jest liczbą całkowitą, to $a \equiv_n a$.
- (2) Jeśli a i b są liczbami całkowitymi i $a \equiv_n b$, to $b \equiv_n a$.
- (3) Jeśli a , b i c są liczbami całkowitymi, $a \equiv_n b$ i $b \equiv_n c$, to $a \equiv_n c$.

DOWÓD.

Wynika natychmiast z Faktu 1.34. □

LEMAT 1.36.

Niech n będzie niezerową liczbą całkowitą.

- (1) Jeśli a , b , c i d są liczbami całkowitymi takimi, że $a \equiv_n b$ oraz $c \equiv_n d$, to

$$a \pm c \equiv_n b \pm d \quad \text{i} \quad a \cdot c \equiv_n b \cdot d.$$

- (2) Jeśli a , b i c są liczbami całkowitymi takimi, że $a \cdot c \equiv_n b \cdot c$ i $\operatorname{gcd}(c, n) = 1$, to $a \equiv_n b$.

- (3) Jeśli a, b i m są liczbami całkowitymi takimi, że $m \neq 0$, to $m \cdot a \equiv_{m \cdot n} m \cdot b$ wtedy i tylko wtedy, gdy $a \equiv_n b$.

Dowód.

- (1) Ponieważ

$$(a \pm c) - (b \pm d) = (a - b) \pm (c - d)$$

i

$$a \cdot c - b \cdot d = (a - b) \cdot c + (c - d) \cdot b$$

więc teza wynika z Faktów 1.7 i 1.8.

- (2) Teza wynika z Wniosku 1.22.

- (3) Teza wynika z Faktu 1.9. □

STWIERDZENIE 1.37.

Niech a, b i n będą liczbami całkowitymi takimi, że $n \neq 0$, i $d := \gcd(a, n)$.

- (1) Jeśli $d \nmid b$, to nie istnieje liczba całkowita x taka, że $a \cdot x \equiv_n b$.
 (2) Jeśli $d \mid b$, to istnieje liczba całkowita x taka, że $a \cdot x \equiv_n b$. Ponadto, jeśli k jest liczbą całkowitą taką, że $k \cdot a \equiv_n d$, to

$$\{x \in \mathbb{Z} : a \cdot x \equiv_n b\} = \{x \in \mathbb{Z} : x \equiv_{n/d} (b/d) \cdot k\}.$$

Dowód.

- (1) Przypuśćmy, że istnieje liczba całkowita x taka, że $a \cdot x \equiv_n b$. Z Faktu 1.2 wynika, że $a \cdot x \equiv_d b$. Ponieważ $d \mid a$, więc $a \cdot x \equiv_d 0$ na mocy Lematu 1.36 (1). Stąd

$$b \equiv_d a \cdot x \equiv_d 0.$$

- (2) Zauważmy, że liczba k istnieje na mocy Wniosku 1.19. Przypuśćmy najpierw, że x jest liczbą całkowitą taką, że $x \equiv_{n/d} (b/d) \cdot k$. Wtedy $d \cdot x \equiv_n b \cdot k$ na mocy Lematu 1.36 (3). Korzystając z Lematu 1.36 (1) otrzymujemy, że

$$a \cdot x = (a/d) \cdot d \cdot x \equiv_n (a/d) \cdot b \cdot k = a \cdot k \cdot (b/d) \equiv_n d \cdot (b/d) = b.$$

Niech $c := (b/d) \cdot k$. Z powyższego rachunku wiemy, że $a \cdot c \equiv_n b$. Stąd, jeśli x jest liczbą całkowitą taką, że $a \cdot x \equiv_n b$, to

$$d \cdot x \equiv_n k \cdot a \cdot x \equiv_n k \cdot b = d \cdot c,$$

zatem Lemat 1.36 (3) implikuje, że

$$x \equiv_{n/d} c.$$

LEMAT 1.38.

Niech $a, b, n_1, \dots, n_k$ będą liczbami całkowitymi takimi, że $n_i \neq 0$ dla każdego $i \in [1, k]$. Jeśli $\gcd(n_i, n_j) = 1$ dla wszystkich $i, j \in [1, k]$ takich, że $i \neq j$, oraz $a \equiv_{n_i} b$ dla wszystkich $i \in [1, k]$, to $a \equiv_n b$, gdzie $n := \prod_{i \in [1, k]} n_i$.

DOWÓD.

Wynika z Wniosku 1.24. □

TWIERDZENIE 1.39 (CHIŃSKIE TWIERDZENIE O RESZTACH).

Założmy, że $n_1, \dots, n_k$ są dodatnimi liczbami całkowitymi i $\gcd(n_i, n_j) = 1$ dla wszystkich $i, j \in [1, k]$ takich, że $i \neq j$. Jeśli

$$n := \prod_{i \in [1, k]} n_i,$$

to funkcja $\Phi : [0, n - 1] \rightarrow [0, n_1 - 1] \times \dots \times [0, n_k - 1]$ dana wzorem

$$\Phi(a) := (a \bmod n_1, \dots, a \bmod n_k) \quad (a \in [0, n - 1]),$$

jest bijekcją.

DOWÓD.

Ponieważ

$$\#[0, n - 1] = n = \prod_{i \in [1, k]} n_i = \#[0, n_1 - 1] \times \dots \times [0, n_k - 1],$$

więc wystarczy pokazać, że funkcja Φ jest różnowartościowa. W tym celu ustalmy liczby $a, b \in [0, n - 1]$ i założmy, że $\Phi(a) = \Phi(b)$. Wtedy $a \equiv_{n_i} b$ dla każdego $i \in [1, k]$ na mocy Faktu 1.34. Korzystając z Lematu 1.38, otrzymujemy zatem, że $a \equiv_n b$, a więc $a \bmod n = b \bmod n$ na mocy Faktu 1.34. Ponieważ

$$a \bmod n = a \quad \text{i} \quad b \bmod n = b$$

mocy Wniosku 1.15, więc

$$a = a \bmod n = b \bmod n = b. \quad \square$$

STWIERDZENIE 1.40.

Założmy, że $n_1, \dots, n_k$ są dodatnimi liczbami całkowitymi i $\gcd(n_i, n_j) = 1$ dla wszystkich $i, j \in [1, k]$ takich, że $i \neq j$. Niech

$$m_i := \prod_{j \in [1, k] \setminus \{i\}} n_j \quad (i \in [1, k])$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

oraz $b_1, \dots, b_k$ będą liczbami całkowitymi. Jeśli dla każdego $i \in [1, k]$ l_i jest liczbą całkowitą taką, że $l_i \cdot m_i \equiv_{n_i} 1$, i

$$x := \sum_{i \in [1, k]} b_i \cdot l_i \cdot m_i,$$

to

$$x \bmod n_i = b_i \bmod n_i$$

dla każdego $i \in [1, k]$.

DOWÓD.

Ustalmy $i \in [1, k]$. Ponieważ $m_j \equiv_{n_i} 0$ dla każdego $j \in [1, k] \setminus \{i\}$, więc korzystając z Lematu 1.36 (1) otrzymujemy, że

$$x \equiv_{n_i} b_i \cdot l_i \cdot m_i \equiv_{n_i} b_i \cdot 1 = b_i.$$

Stąd $x \bmod n_i = b_i \bmod n_i$ na mocy Faktu 1.34. $\square$

UWAGA.

Niech $n_1, \dots, n_k$ będą liczbami całkowitymi takimi, że $n_i \neq 0$ dla każdego $i \in [1, k]$ oraz $\gcd(n_i, n_j) = 1$ dla wszystkich $i, j \in [1, k]$ takich, że $i \neq j$. Jeśli

$$m_i := \prod_{j \in [1, k] \setminus \{i\}} n_j \quad (i \in [1, k]),$$

to dla każdego $i \in [1, k]$ istnieje liczba całkowita l_i taka, że $l_i \cdot m_i \equiv_{n_i} 1$.

DOWÓD.

Z Wniosku 1.23 wiemy, że $\gcd(m_i, n_i) = 1$ dla każdego $i \in [1, k]$, zatem teza wynika ze Stwierdzenia 1.37 (2). $\square$

1.5. FUNKCJA I TWIERDZENIE EULERA

DEFINICJA.

FUNKCJĄ EULERA nazywamy funkcję $\varphi : \mathbb{N}_+ \rightarrow \mathbb{N}_+$ zdefiniowaną wzorem

$$\varphi(n) := \#U_n \quad (n \in \mathbb{N}_+),$$

gdzie

$$U_n := \{a \in [0, n-1] : \gcd(a, n) = 1\} \quad (n \in \mathbb{N}_+).$$

PRZYKŁAD.

$$\varphi(1) = 1.$$

PRZYKŁAD.

Jeśli p jest liczbą pierwszą, to $\varphi(p) = p - 1$.

PRZYKŁAD.

$\varphi(12) = \#\{1, 5, 7, 11\} = 4$.

LEMAT 1.41.

Jeśli p jest liczbą pierwszą i k jest dodatnią liczbą całkowitą, to

$$\varphi(p^k) = p^k - p^{k-1} = (p - 1) \cdot p^{k-1} = p^k \cdot \left(1 - \frac{1}{p}\right).$$

DOWÓD.

Z Faktu 1.33 wiemy, że jeśli a jest liczbą całkowitą, to $\gcd(a, p^k) \neq 1$ wtedy i tylko wtedy, gdy $p \mid a$. Stąd wynika, że

$$\begin{aligned} \varphi(p^k) &= \#\{a \in [0, p^k - 1] : \gcd(a, p^k) = 1\} \\ &= \#[0, p^k - 1] - \#\{a \in [0, p^k - 1] : p \mid a\} = p^k - p^{k-1}, \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

LEMAT 1.42.

Jeśli $n_1, \dots, n_k$ są dodatnimi liczbami całkowitymi takimi, że $\gcd(n_i, n_j) = 1$ dla wszystkich $i, j \in [1, k]$ takich, że $i \neq j$, to

$$\varphi\left(\prod_{i \in [1, k]} n_i\right) = \prod_{i \in [1, k]} \varphi(n_i).$$

DOWÓD.

Niech

$$n := \prod_{i \in [1, k]} n_i.$$

Definiujemy funkcję $\Phi : [0, n - 1] \rightarrow [0, n_1 - 1] \times \dots \times [0, n_k - 1]$ wzorem

$$\Phi(a) := (a \bmod n_1, \dots, a \bmod n_k) \quad (a \in [0, n - 1]).$$

Z Twierdzenia 1.39 wiemy, że funkcja ta jest bijekcją. Ponadto, jeśli $a \in [0, n - 1]$, to korzystając z Wniosku 1.23 i Lematu 1.20 otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} \gcd(a, n) = 1 &\iff \forall_{i \in [1, k]} \gcd(a, n_i) = 1 \\ &\iff \forall_{i \in [1, k]} \gcd(a \bmod n_i, n_i) = 1. \end{aligned}$$

Zatem funkcja Φ indukuje bijekcję

$$U_n \rightarrow U_{n_1} \times \dots \times U_{n_k}. \quad \square$$

WNIOSEK 1.43.

Niech P będzie skończonym podzbiorem zbioru liczb pierwszych i $\alpha : P \rightarrow \mathbb{N}_+$. Jeśli

$$n := \prod_{p \in P} p^{\alpha(p)},$$

to

$$\varphi(n) = \prod_{p \in P} (p^{\alpha(p)} - p^{\alpha(p)-1}) = \prod_{p \in P} (p-1) \cdot p^{\alpha(p)-1} = n \cdot \prod_{p \in P} \left(1 - \frac{1}{p}\right).$$

DOWÓD.

Dla liczby $p \in P$ definiujemy dodatnią liczbę całkowitą n_p wzorem $n_p := p^{\alpha(p)}$. Z Faktu 1.33 wiemy, że $\gcd(n_p, n_q) = 1$ dla wszystkich liczb $p, q \in P$ takich, że $p \neq q$. Korzystając z Lematu 1.42 otrzymujemy, że

$$\varphi(n) = \varphi\left(\prod_{p \in P} n_p\right) = \prod_{p \in P} \varphi(n_p),$$

zatem teza wynika z Lematu 1.41. □

WNIOSEK 1.44.

Przypuśćmy, że p i q są różnymi liczbami pierwszymi. Jeśli $n := p \cdot q$, to znajomość liczb p i q jest równoważna znajomości liczb n i $\varphi(n)$.

DOWÓD.

Wystarczy zauważyć, że liczby p i q spełniają warunki

$$p \cdot q = n \quad \text{i} \quad p + q = n - \varphi(n) + 1,$$

a więc są rozwiązaniami równania

$$x^2 - (n - \varphi(n) + 1)x + n = 0. \quad \square$$

TWIERDZENIE 1.45 (EULER).

Jeśli a i n są liczbami całkowitymi takimi, że $n > 0$ i $\gcd(a, n) = 1$, to

$$a^{\varphi(n)} \equiv_n 1.$$

DOWÓD.

Definiujemy funkcję $\Phi : U_n \rightarrow U_n$ wzorem

$$\Phi(b) := (a \cdot b) \bmod n \quad (b \in U_n).$$

Zauważmy najpierw, że funkcja Φ jest poprawnie określona. Istotnie, jeśli $b \in U_n$, to $\gcd(b, n) = 1$, więc $\gcd(a \cdot b, n) = 1$ na mocy Wniosek 1.23. Korzystając z Lematu 1.20 wnioskujemy, że $\gcd(\Phi(b), n) = 1$, a więc $\Phi(b) \in U_n$.

Pokażemy teraz, że funkcja Φ jest bijekcją. W tym celu wystarczy uzasadnić, że funkcja Φ jest różnowartościowa. Przypuśćmy więc, że $b, c \in U_n$ i $\Phi(b) = \Phi(c)$. Wtedy $a \cdot b \equiv_n a \cdot c$ na mocy Faktu 1.34, więc $b \equiv_n c$ na mocy Lemat 1.36 (2). Korzystając ponownie z Faktu 1.34, otrzymujemy, że $b \bmod n = c \bmod n$. Wykorzystując dodatkowo Wniosek 1.15, wiemy, że $b = b \bmod n$ i $c = c \bmod n$, gdyż $b, c \in [0, n - 1]$. Ostatecznie otrzymujemy, że

$$b = b \bmod n = c \bmod n = c.$$

Ponieważ funkcja Φ jest bijekcją, więc korzystając z Lematu 1.36 (1) otrzymujemy, że

$$\prod_{b \in U_n} b = \prod_{b \in U_n} \Phi(b) \equiv_n \prod_{b \in U_n} (a \cdot b) = a^{\varphi(n)} \prod_{b \in U_n} b.$$

Ponieważ $\gcd(\prod_{b \in U_n} b, n) = 1$ na mocy Wniosku 1.23, więc teza wynika z Lematu 1.36 (2). $\square$

WNIOSEK 1.46.

Jeśli p jest liczbą pierwszą, a jest liczbą całkowitą i $p \nmid a$, to $a^{p-1} \equiv_p 1$. $\square$

WNIOSEK 1.47.

Jeśli p jest liczbą pierwszą i a jest liczbą całkowitą, to $a^p \equiv_p a$.

DOWÓD.

Jeśli $p \nmid a$, to $a^p = a \cdot a^{p-1} \equiv_p a \cdot 1 = a$ na mocy Wniosku 1.46. Gdy $p \mid a$, to $a^p \equiv_p 0 \equiv_p a \pmod{p}$. $\square$

1.6. ZASTOSOWANIE TEORII LICZB W KRYPTOGRAFII

Celem kryptografii jest opracowanie metod przekazywania wiadomości, które uniemożliwią jej odczytanie osobom niepowołanym nawet w przypadku jej przechwycenia.

ZAŁOŻENIE.

Utożsamiamy symbole używane do zapisu tekstu (litery, bądź ich pary, trójki ..., itd.) z elementami zbioru $[0, N - 1]$ dla pewnej dodatniej liczby całkowitej N .

DEFINICJA.

SYSTEMEM KRYPTOGRAFICZNYM nazywamy każdą trójkę (P, C, f) składającą się ze zbioru P symboli używanych do zapisu tekstu jawnego, zbioru C

MATEMATYKA DYSKRETNA

symboli służących do zapisu tekstu zakodowanego oraz bijekcji $f : P \rightarrow C$ zwanej FUNKCJĄ SZYFRUJĄCĄ. Funkcję odwrotną $f^{-1} : C \rightarrow P$ nazywamy FUNKCJĄ DESZYFRUJĄCĄ.

PRZYKŁAD (SZYFR CEZARA).

Ustalmy dodatnią liczbę całkowitą N oraz liczbę $k \in [0, N - 1]$. Niech $P := [0, N - 1] := C$. Definiujemy funkcję $f : P \rightarrow C$ wzorem

$$f(a) := (a + k) \bmod N \quad (a \in [0, N - 1]).$$

Funkcja odwrotna $f^{-1} : C \rightarrow P$ dana jest wzorem

$$f^{-1}(b) := (b - k) \bmod N \quad (b \in [0, N - 1]).$$

Liczbę k nazywamy KLUCZEM SZYFRUJĄCYM.

UWAGA.

Szyfr Cezara jest przykładem SZYFRU SYMETRYCZNEGO — znajomość klucza szyfrującego oznacza możliwość odszyfrowania wiadomości.

PRZYKŁAD (SZYFR R(IVEST)S(HAMIR)A(DLEMAN)).

Niech p i q będą (dużymi) różnymi liczbami pierwszymi, $n := p \cdot q$, oraz wybierzmy (losowo) liczbę $e \in [2, \varphi(n) - 1]$ taką, że $\gcd(e, \varphi(n)) = 1$. Definiujemy zbiory P i C wzorami

$$P := [0, n - 1] =: C$$

oraz funkcję $f : P \rightarrow C$ wzorem

$$f(a) := a^e \bmod n \quad (a \in [0, n - 1]).$$

Parę (n, e) nazywamy KLUCZEM SZYFRUJĄCYM. KLUCZEM DESZYFRUJĄCYM nazywamy parę (n, d) , gdzie liczba $d \in [2, \varphi(n) - 1]$ spełnia warunek $d \cdot e \equiv_{\varphi(n)} 1$ (liczba taka istnieje na mocy Stwierdzenia 1.37 (2)).

LEMAT 1.48.

Jeśli p i q są różnymi liczbami pierwszymi, $n := p \cdot q$, $d, e \in \mathbb{N}_+$ oraz $d \cdot e \equiv_{\varphi(n)} 1$, to $a^{d \cdot e} \equiv_n a$ dla dowolnej liczby całkowitej a .

DOWÓD.

Z Wniosku 1.46 wynika, że jeśli $\gcd(a, p) = 1$, to $a^{p-1} \equiv_p 1$, więc $a^{\varphi(n)} \equiv_p 1$, zatem również $a^{d \cdot e - 1} \equiv_p 1$. Stąd $a^{d \cdot e} \equiv_p a$. Ta kongruencja jest również prawdziwa, gdy $\gcd(a, p) \neq 1$, gdyż w tym przypadku $a^{d \cdot e} \equiv_p 0 \equiv_p a$. Analogicznie pokazujemy, że $a^{d \cdot e} \equiv_q a$, więc teza wynika Lematu 1.38. $\square$

UWAGA.

Szyfr RSA jest przykładem SZYFRU ASYMETRYCZNEGO — znajomość klucza szyfrującego nie wystarcza do odszyfrowania wiadomości. Istotnie, wyliczenie liczby d wymaga znajomości liczby $\varphi(n)$, co jest równoważne znajomości rozkładu liczby n na czynniki pierwsze. Dzięki tej własności szyfr RSA może być stosowany jako SYSTEM Z KLUCZEM PUBLICZNYM — nie występuje problem dystrybucji kluczy.

2. ELEMENTY KOMBINATORYKI

ZAŁOŻENIE.

Rozważane zbiory są skończone.

2.1. PODSTAWOWE OBIEKTY KOMBINATORYCZNE

DEFINICJA.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą oraz X jest zbiorem, to CIĄGIEM DŁUGOŚCI n ELEMENTÓW ZBIORU X nazywamy każdą funkcję $a : [1, n] \rightarrow X$. Jeśli a jest ciągiem długości n , to piszemy $a = (a(1), \dots, a(n))$.

UWAGA.

Jeśli X jest zbiorem, to istnieje dokładnie $|X|^n$ ciągów długości n elementów zbioru X dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n (gdzie $0^0 := 1$). W szczególności, dla dowolnego zbioru istnieje dokładnie 1 ciąg długości 0 elementów tego zbioru — ciąg pusty. Z drugiej strony, nie ma żadnego ciągu długości n elementów zbioru pustego, jeśli n jest dodatnią liczbą całkowitą.

DEFINICJA.

Jeśli X jest zbiorem, to PERMUTACJĄ elementów zbioru X nazywamy każdy różnowartościowy ciąg długości $|X|$ elementów zbioru X . Zbiór wszystkich permutacji elementów zbioru X oznaczamy P_X .

STWIERDZENIE 2.1.

Jeśli X jest zbiorem, to $|P_X| = |X|!$.

DOWÓD.

Dowód będzie indukcyjny ze względu na $n := |X|$. Dla $n = 0$ teza jest oczywista. Przypuśćmy teraz, że $n > 0$. Definiujemy funkcję $f : P_X \rightarrow \bigcup_{x \in X} P_{X \setminus \{x\}}$ wzorem

$$f(a) := (a(1), \dots, a(n-1)) \quad (a \in P_X).$$

Funkcja f jest bijekcją. Z założenie indukcyjnego wiemy, że $|P_{X \setminus \{x\}}| = (n-1)!$ dla każdego elementu x zbioru X , więc

$$|P_X| = \sum_{x \in X} |P_{X \setminus \{x\}}| = \sum_{x \in X} (n-1)! = n \cdot (n-1)! = n!. \quad \square$$

STWIERDZENIE 2.2.

Jeśli n jest dodatnią liczbą całkowitą, to

$$\frac{n^n}{e^{n-1}} \leq n! \leq \frac{n^{n+1}}{e^{n-1}}.$$

Dowód.

Przypomnijmy, że dla dowolnej dodatniej liczby całkowitej k mamy nierówności

$$\left(\frac{k+1}{k}\right)^k \leq e \leq \left(\frac{k+1}{k}\right)^{k+1}.$$

Wykorzystując te nierówności otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} e^{n-1} &\geq \prod_{k \in [1, n-1]} \left(\frac{k+1}{k}\right)^k = \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k^k} \cdot \prod_{k \in [1, n-1]} (k+1)^k \\ &= \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k^k} \cdot \prod_{k \in [2, n]} k^{k-1} = \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k^k} \cdot \prod_{k \in [1, n]} k^{k-1} \\ &= \left(\prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k}\right) \cdot n^{n-1} = \frac{n^{n-1}}{(n-1)!} = \frac{n^n}{n!} \end{aligned}$$

i

$$\begin{aligned} e^{n-1} &\leq \prod_{k \in [1, n-1]} \left(\frac{k+1}{k}\right)^{k+1} = \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k^{k+1}} \cdot \prod_{k \in [1, n-1]} (k+1)^{k+1} \\ &= \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k^{k+1}} \cdot \prod_{k \in [2, n]} k^k = \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k^{k+1}} \cdot \prod_{k \in [1, n]} k^k \\ &= \prod_{k \in [1, n-1]} \frac{1}{k} \cdot n^n = \frac{n^n}{(n-1)!} = \frac{n^{n+1}}{n!}, \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

UWAGA.

Stirling udowodnił, że

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n!}{\sqrt{2 \cdot \pi \cdot n} \cdot \left(\frac{n}{e}\right)^n} = 1.$$

DEFINICJA.

Jeśli k jest nieujemną liczbą całkowitą oraz X jest zbiorem, to KOMBINACJĄ DŁUGOŚCI k (k -ELEMENTOWĄ) ELEMENTÓW ZBIORU X nazywamy każdy k -elementowy podzbiór zbioru X . Zbiór wszystkich kombinacji długości k elementów zbioru X oznaczamy $C_{X,k}$.

OZNACZENIE.

Jeśli n i k są nieujemnymi liczbami całkowitymi, to $C_{n,k} := C_{[1,n],k}$.

DEFINICJA.

Jeśli n i k są nieujemnymi liczbami całkowitymi, to SYMBOLEM NEWTONA n NAD k nazywamy

$$\binom{n}{k} := \begin{cases} \frac{n!}{(n-k)!k!} & \text{jeśli } k \in [0, n], \\ 0 & \text{w przeciwnym wypadku.} \end{cases}$$

STWIERDZENIE 2.3.

Jeśli k jest nieujemną liczbą całkowitą oraz X jest zbiorem, to $|C_{X,k}| = \binom{|X|}{k}$.

DOWÓD.

Oczywiście $C_{X,k} = \emptyset$, gdy $k > |X|$. Dla $k \leq |X|$ rozważmy funkcję $f : P_X \rightarrow C_{X,k}$ daną wzorem

$$f(a) := a([1, k]) \quad (a \in P_X).$$

Wtedy

$$f^{-1}(A) = \{a \in P_X : (a(1), \dots, a(k)) \in P_A, (a(k+1), \dots, a(n)) \in P_{X \setminus A}\},$$

a więc $|f^{-1}(A)| = k! \cdot (n-k)!$, dla każdej kombinacji $A \in C_{X,k}$, co kończy dowód. $\square$

UWAGA.

Przypomnijmy, że jeśli x_i i y_i , $i \in J$, są elementami pierścienia przemiennego R oraz $|J| < \infty$, to

$$\prod_{i \in J} (x_i + y_i) = \sum_{I \subseteq J} \left(\prod_{i \in I} x_i \cdot \prod_{i \in J \setminus I} y_i \right).$$

WNIOSEK 2.4.

Jeśli x i y są elementami pierścienia przemiennego R oraz $n \in \mathbb{N}$, to

$$(x + y)^n = \sum_{k \in [0, n]} \binom{n}{k} \cdot x^k \cdot y^{n-k}.$$

DOWÓD.

Z powyższej uwagi otrzymujemy, że

$$(x + y)^n = \prod_{k \in [1, n]} (x + y) = \sum_{I \subseteq [1, n]} \left(\prod_{i \in I} x \cdot \prod_{i \in [1, n] \setminus I} y \right)$$

$$\begin{aligned}
 &= \sum_{I \subseteq [1, n]} \left(x^{|I|} \cdot y^{n-|I|} \right) = \sum_{k \in [0, n]} \sum_{I \in C_{n, k}} x^k \cdot y^{n-k} \\
 &= \sum_{k \in [0, n]} \binom{n}{k} \cdot x^k \cdot y^{n-k},
 \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

2.2. METODA BIJEKTYWNA

UWAGA.

Zauważmy, że w dowodach Stwierżeń 2.1 i 2.3 liczyliśmy ilość obiektów kombinatorycznych konstruując funkcję pomiędzy rozważanym zbiorem oraz zbiorem, którego ilość elementów była znana. W „najlepszych” sytuacjach funkcja ta jest bijekcją, stąd tę metodę zliczania obiektów kombinatorycznych nazywamy METODĄ BIJEKTYWNA. Zilustrujemy teraz tę metodą kilkoma innymi przykładami.

STWIERDZENIE 2.5.

Jeśli n i k są dodatnimi liczbami całkowitymi, to

$$\binom{n}{k} = \binom{n-1}{k} + \binom{n-1}{k-1}.$$

DOWÓD.

Lewa strona powyższej równości to liczba k -elementowych kombinacji zbioru $[1, n]$. Pierwszy wyraz po prawej stronie to liczba tych kombinacji, do których nie należy n , natomiast drugi wyraz po prawej stronie to liczba tych kombinacji, do których należy n .

Bardziej formalnie rozważmy funkcję $f : C_{n, k} \rightarrow C_{n-1, k} \cup C_{n-1, k-1}$ daną wzorem

$$f(X) := \begin{cases} X & \text{jeśli } n \notin X, \\ X \setminus \{n\} & \text{jeśli } n \in X, \end{cases} \quad (X \in C_{n, k}).$$

Funkcja f jest poprawnie określona i jest bijekcją — funkcja odwrotna $f^{-1} : C_{n-1, k} \cup C_{n-1, k-1} \rightarrow C_{n, k}$ dana jest wzorem

$$f^{-1}(Y) := \begin{cases} Y & \text{jeśli } Y \in C_{n-1, k}, \\ Y \cup \{n\} & \text{jeśli } Y \in C_{n-1, k-1}, \end{cases} \quad (Y \in C_{n-1, k} \cup C_{n-1, k-1}). \quad \square$$

UWAGA.

Powyższa równość pozwala wyliczać wartości $\binom{n}{k}$ dla nieujemnych liczb całkowitych n i k rekurencyjnie z warunkami początkowymi: $\binom{n}{0} = 1$ dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n oraz $\binom{0}{k} = 0$ dla każdej dodatniej liczby całkowitej k (lub $\binom{n}{n} = 1$ dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n). Metoda ta nosi nazwę TRÓJKĄTA PASCALA.

DEFINICJA.

Dla nieujemnej liczby całkowitej k definiujemy wielomian $\binom{T}{k} \in \mathbb{C}[T]$ wzorem

$$\binom{T}{k} := \frac{1}{k!} \cdot \prod_{i \in [0, k-1]} (T - i).$$

W szczególności $\binom{T}{0} = 1$.

UWAGA.

Jeśli k jest nieujemną liczbą całkowitą, to $\deg \binom{T}{k} = k$ oraz pierwiastkami (jednokrotnymi) wielomianu $\binom{T}{k}$ są liczby $0, \dots, k - 1$.

WNIOSEK 2.6.

Jeśli k jest dodatnią liczbą całkowitą, to

$$\binom{T}{k} = \binom{T-1}{k} + \binom{T-1}{k-1}.$$

W szczególności, jeśli x jest liczbą zespoloną, to

$$\binom{x}{k} = \binom{x-1}{k} + \binom{x-1}{k-1}.$$

DOWÓD.

Niech

$$F := \binom{T}{k} \quad \text{i} \quad G := \binom{T-1}{k} + \binom{T-1}{k-1}.$$

Stwierdzenie 2.5 implikuje, że $F(n) = G(n)$ dla każdej dodatniej liczby całkowitej n , więc $F = G$. $\square$

STWIERDZENIE 2.7.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą oraz $k \in [0, n]$, to

$$\binom{n}{k} = \binom{n}{n-k}.$$

Dowód.

Definiujemy funkcję $f : C_{n,k} \rightarrow C_{n,n-k}$ wzorem

$$f(X) := [1, n] \setminus X \quad (X \in C_{n,k}).$$

Funkcja f jest poprawnie określona i jest bijekcją — funkcja odwrotna $f^{-1} : C_{n,n-k} \rightarrow C_{n,k}$ dana jest wzorem

$$f^{-1}(Y) := [1, n] \setminus Y \quad (Y \in C_{n,n-k}). \quad \square$$

OZNACZENIE.

Jeśli X jest zbiorem, to

$$2^X := \{A : A \subseteq X\}.$$

STWIERDZENIE 2.8.

Jeśli X jest zbiorem, to $|2^X| = 2^{|X|}$.

Dowód.

Teza wynika z tego, że każdy podzbiór zbioru X jest wyznaczony przez swoją funkcję charakterystyczną.

Bardziej formalnie bez straty ogólności możemy założyć, że $X = [1, n]$ dla pewnej nieujemnej liczby całkowitej n . Niech $\mathcal{X}$ będzie zbiorem ciągów długości n elementów zbioru $\{0, 1\}$. Wiemy, że $|\mathcal{X}| = 2^n$. Definiujemy funkcję $f : 2^X \rightarrow \mathcal{X}$ wzorem

$$(f(A))(i) := \begin{cases} 1 & \text{jeśli } i \in A, \\ 0 & \text{jeśli } i \notin A, \end{cases} \quad (i \in [1, n]).$$

Funkcja f jest bijekcją — funkcja odwrotna $f^{-1} : \mathcal{X} \rightarrow 2^X$ dana jest wzorem

$$f^{-1}(a) := \{i \in [1, n] : a(i) = 1\} \quad (a \in \mathcal{X}). \quad \square$$

WNIOSEK 2.9.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą, to

$$\sum_{k \in [0, n]} \binom{n}{k} = 2^n.$$

Dowód.

Obie strony odpowiadają dwóm różnym sposobów zliczenia podzbiorów zbioru n -elementowego.

Bardziej formalnie niech $X := 2^{[1,n]}$. Wtedy $|X| = 2^n$ na mocy Stwierdzenia 2.8. Z drugiej strony $X = \bigcup_{k \in [0,n]} C_{n,k}$ oraz $C_{n,k} \cap C_{n,l} = \emptyset$ dla wszystkich indeksów $k, l \in [0, n]$ takich, że $k \neq l$. Stąd

$$|X| = \sum_{k \in [0,n]} |C_{n,k}| = \sum_{k \in [0,n]} \binom{n}{k}$$

na mocy Stwierdzenia 2.3. □

STWIERDZENIE 2.10 (WZÓR CHU–VANDERMONDE’A).

Jeśli k, l i n są nieujemnymi liczbami całkowitymi, to

$$\sum_{i \in [0,n]} \binom{k}{i} \cdot \binom{l}{n-i} = \binom{k+l}{n}.$$

Dowód.

Prawa strona powyższej równości, to liczba n -elementowych kombinacji zbioru $[1, k+l]$. Lewa strona odpowiada takiemu sposobowi wyboru tych kombinacji, w których najpierw wybieramy część pochodzącą ze zbioru $[1, k]$, a potem tę pochodzącą ze zbioru $[k+1, k+l]$.

Bardziej formalnie niech

$$X := \{(A_1, A_2) \in 2^{[1,k]} \times 2^{[k+1, k+l]} : |A_1| + |A_2| = n\}$$

oraz

$$Y := \{B \in 2^{[1, k+l]} : |B| = n\}.$$

Ze Stwierdzenia 2.3 wiemy, że $|Y| = \binom{k+l}{n}$. Z drugiej strony $X = \bigcup_{i \in [0,n]} X_i$, gdzie

$$X_i := \{(A_1, A_2) \in X : |A_1| = i\} \quad (i \in [0, n]).$$

Ponieważ $X_i \cap X_j = \emptyset$ dla wszystkich indeksów $i, j \in [0, n]$ takich, że $i \neq j$, więc

$$|X| = \sum_{i \in [0,n]} |X_i| = \sum_{i \in [0,n]} \binom{k}{i} \cdot \binom{l}{n-i}$$

na mocy Stwierdzenia 2.3.

Rozważmy funkcję $f : X \rightarrow Y$ daną wzorem

$$f(A_1, A_2) := A_1 \cup A_2 \quad ((A_1, A_2) \in X).$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

Funkcja f jest poprawnie określona i jest bijekcją — funkcja odwrotna $f^{-1} : Y \rightarrow X$ dana jest wzorem

$$f^{-1}(B) := (B \cap [1, k], B \cap [k + 1, k + l]) \quad (B \in Y). \quad \square$$

UWAGA.

Jeśli $F, G \in \mathbb{C}[S, T]$ oraz $F(k, l) = G(k, l)$ dla wszystkich liczb nieujemnych liczb całkowitych k i l , to $F = G$.

Dowód.

Wiemy, że

$$F = \sum_{i \in \mathbb{N}} F_i \cdot Y^i \quad \text{i} \quad G = \sum_{i \in \mathbb{N}} G_i \cdot Y^i$$

dla wielomianów $F_i, G_i \in \mathbb{C}[X]$, $i \in \mathbb{N}$. Definiujemy wielomiany $F^{(k)}, G^{(k)} \in \mathbb{C}[Y]$, $k \in \mathbb{N}$, wzorami

$$F^{(k)} := F(k, Y) := \sum_{i \in \mathbb{N}} F_i(k) \cdot Y^i$$

i

$$G^{(k)} := G(k, Y) := \sum_{i \in \mathbb{N}} G_i(k) \cdot Y^i.$$

Wtedy

$$F^{(k)}(l) = F(k, l) = G(k, l) = G^{(k)}(l)$$

dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych k i l , więc

$$F^{(k)} = G^{(k)}$$

dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych k . Innymi słowy

$$F_i(k) = G_i(k)$$

dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych k i i , więc

$$F_i = G_i$$

dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych i . Ostatecznie

$$F = \sum_{i \in \mathbb{N}} F_i \cdot Y^i = \sum_{i \in \mathbb{N}} G_i \cdot Y^i = G. \quad \square \square$$

WNIOSEK 2.11.

Jeśli x i y są liczbami zespolonymi oraz n jest nieujemną liczbą całkowitą, to

$$\sum_{i \in [0, n]} \binom{x}{i} \cdot \binom{y}{n-i} = \binom{x+y}{n}.$$

DOWÓD.

Definiujemy wielomiany $F, G \in \mathbb{C}[X, Y]$ wzorami

$$F := \sum_{i \in [0, n]} \binom{X}{i} \cdot \binom{Y}{n-i} \quad \text{i} \quad G := \binom{X+Y}{n}.$$

Ze Stwierdzenia 2.10 wiemy, że $F(k, l) = G(k, l)$ dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych k i l , skąd na mocy powyższej uwagi otrzymujemy tezę. $\square$

DEFINICJA.

Niech m i n będą nieujemnymi liczbami całkowitymi. DROGĄ Z PUNKTU $(0, 0)$ DO PUNKTU (m, n) nazywamy każdy ciąg $a : [0, m+n] \rightarrow \mathbb{R}^2$ taki, że

- $a(0) = (0, 0)$, $a(m+n) = (m, n)$, oraz
- $a(i) = a(i-1) + \mathbf{x}$ lub $a(i) = a(i-1) + \mathbf{y}$ dla każdego $i \in [1, m+n]$,

gdzie $\mathbf{x} := (1, 0)$ oraz $\mathbf{y} := (0, 1)$.

STWIERDZENIE 2.12.

Jeśli m i n są nieujemnymi liczbami całkowitymi, to dróg z punktu $(0, 0)$ do punktu (m, n) jest $\binom{m+n}{m}$.

DOWÓD.

Zauważmy, że każda droga składa się ze $m+n$ kroków: m kroków w prawo i n kroków w górę. Ponadto droga jest wyznaczona jednoznacznie przez wybór m kroków, które wykonamy w prawo.

Bardziej formalnie niech X będzie zbiorem wszystkich dróg z punktu $(0, 0)$ do punktu (m, n) . Definiujemy funkcję $f : C_{m+n, m} \rightarrow X$ wzorem

$$(f(A))(i) := |[1, i] \cap A| \cdot \mathbf{x} + |[1, i] \setminus A| \cdot \mathbf{y} \quad (A \in C_{m+n, m}, i \in [0, m+n]).$$

Innymi słowy, i -ty krok na drodze $f(A)$ wykonujemy w kierunku $\mathbf{x}$ wtedy i tylko wtedy, gdy $i \in A$. Funkcja f jest poprawnie określona oraz jest bijekcją — funkcja odwrotna $f^{-1} : X \rightarrow C_{m+n, m}$ dana jest wzorem

$$f^{-1}(a) := \{i \in [1, m+n] : a(i) - a(i-1) = \mathbf{x}\} \quad (a \in X). \quad \square$$

WNIOSEK 2.13.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą i k jest dodatnią liczbą całkowitą, to

$$\#\left\{x : [1, k] \rightarrow \mathbb{N} : \sum_{j \in [1, k]} x(j) = n\right\} = \binom{n+k-1}{n}.$$

DOWÓD.

Niech X będzie zbiorem dróg z punktu $(0, 0)$ do punktu $(k-1, n)$ oraz

$$Y := \left\{x : [1, k] \rightarrow \mathbb{N} : \sum_{j \in [1, k]} x(j) = n\right\}.$$

Ze Stwierdzenia 2.12 wiemy, że

$$|X| = \binom{n+k-1}{n}.$$

Definiujemy funkcję $f : X \rightarrow Y$ wzorem

$$(f(a))(j) := \#\{i \in [1, n+k-1] : \pi_1(a(i)) = j-1 = \pi_1(a(i-1))\} \\ (a \in X),$$

gdzie $\pi_1 : \mathbb{R}^2 \rightarrow \mathbb{R}$ jest rzutowaniem na pierwszą współrzędną. Innymi słowy, j -ta współrzędna ciągu $f(a)$ jest ilością kroków na drodze a w kierunku $\mathbf{y}$ wykonanych „nad” liczbą $j-1$. Funkcja f jest poprawnie określona oraz jest bijekcją — funkcja odwrotna $f^{-1} : Y \rightarrow X$ dana jest wzorem

$$(f^{-1}(x))(i) := (p_i(x), i - p_i(x)) \quad (x \in Y),$$

gdzie dla każdego indeksu $i \in [0, n+k-1]$ definiujemy funkcję $p_i : Y \rightarrow \mathbb{R}$ wzorem

$$p_i(x) := \max\left\{l \in [0, k] : l + \sum_{j \in [1, l]} x(j) \leq i\right\} \quad (x \in Y).$$

Innymi słowy, wykonujemy najpierw $x(1)$ kroków („nad” 0) w kierunku $\mathbf{y}$, potem jeden krok w kierunku $\mathbf{x}$, następnie $x(2)$ kroków („nad” 1) w kierunku $\mathbf{y}$, potem jeden krok w kierunku $\mathbf{x}$, itd. Zauważmy, że liczbę $l + \sum_{j \in [1, l]} x(j)$ można interpretować jako numer kroku, w którym znajdziemy się nad liczbą l . $\square$

2.3. REGUŁA WŁĄCZANIA I WYŁĄCZANIA

TWIERDZENIE 2.14 (REGUŁA WŁĄCZANIA I WYŁĄCZANIA).

Jeśli $X_i, i \in J$, są zbiorami i $|J| < \infty$, to

$$\left| \bigcup_{i \in J} X_i \right| = \sum_{\substack{I \subseteq J \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| = \sum_{k \in [1, |J|]} (-1)^{k-1} \cdot \sum_{I \in \mathcal{C}_{J,k}} \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right|.$$

Dowód.

Tezę udowodnimy przez indukcję ze względu na $|J|$. Gdy $|J| = 0$ lub $|J| = 1$, to teza jest oczywista. Podobnie łatwo udowodnić powyższy wzór, gdy $|J| = 2$. Załóżmy teraz, że $|J| > 2$. Ustalmy element $j \in J$ i niech $J' := J \setminus \{j\}$. Korzystając z założenia indukcyjnego otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} \left| \bigcup_{i \in J} X_i \right| &= \left| \left(\bigcup_{i \in J'} X_i \right) \cup X_j \right| = \left| \bigcup_{i \in J'} X_i \right| + |X_j| - \left| \left(\bigcup_{i \in J'} X_i \right) \cap X_j \right| \\ &= \left| \bigcup_{i \in J'} X_i \right| + |X_j| - \left| \bigcup_{i \in J'} (X_i \cap X_j) \right| = \\ &= \sum_{\substack{I \subseteq J' \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| + |X_j| - \sum_{\substack{I \subseteq J' \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} (X_i \cap X_j) \right| \\ &= \sum_{\substack{I \subseteq J' \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| + |X_j| + \sum_{\substack{I \subseteq J' \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|} \cdot \left| \left(\bigcap_{i \in I} X_i \right) \cap X_j \right| \\ &= \sum_{\substack{I \subseteq J \\ I \neq \emptyset, j \notin I}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| + \sum_{\substack{I \subseteq J \\ j \in I}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| \\ &= \sum_{\substack{I \subseteq J \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right|, \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

PRZYKŁAD.

Niech P będzie skończonym podzbiorem zbioru $\mathbb{P}$ oraz $\alpha : P \rightarrow \mathbb{N}_+$. Jeśli $n := \prod_{p \in P} p^{\alpha(p)}$, to

$$\varphi(n) = n \cdot \prod_{p \in P} \left(1 - \frac{1}{p} \right).$$

Dowód.

Dla liczby $p \in P$ definiujemy zbiór X_p wzorem

$$X_p := \{m \in [0, n-1] : p \mid m\}$$

Zauważmy, że

$$\left| \bigcap_{p \in I} X_p \right| = \frac{n}{\prod_{p \in I} p}$$

dla dowolnego niepustego podzbioru I zbioru P . Stąd

$$\begin{aligned} \varphi(n) &= \left| [0, n-1] \setminus \bigcup_{p \in P} X_p \right| = n - \left| \bigcup_{p \in P} X_p \right| \\ &= n - \sum_{\substack{I \subseteq P \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|-1} \cdot \left| \bigcap_{p \in I} X_p \right| = n + \sum_{\substack{I \subseteq P \\ I \neq \emptyset}} (-1)^{|I|} \cdot \frac{n}{\prod_{p \in I} p} \\ &= n \cdot \sum_{I \subseteq P} \prod_{p \in I} \frac{(-1)^{|I|}}{p} = n \cdot \prod_{p \in P} \left(1 - \frac{1}{p} \right), \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

OZNACZENIE.

Dla n nieujemnej liczby całkowitej definiujemy zbiory P_n i P'_n wzorami $P_n := P_{[1,n]}$ i

$$P'_n := \{a \in P_n : a(i) \neq i \text{ dla wszystkich liczb } i \in [1, n]\}.$$

LEMAT 2.15.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą, to

$$|P'_n| = n! \cdot \sum_{k \in [0, n]} \frac{(-1)^k}{k!}.$$

DOWÓD.

Dla indeksu $i \in [1, n]$ niech

$$X_i := \{a \in P_n : a(i) = i\}.$$

Korzystając ze Stwierdzenia 2.1, zauważmy, że

$$\left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| = |P_{[1,n] \setminus I}| = (n - |I|)!$$

dla każdego niepustego podzbioru I zbioru $[1, n]$. Ponieważ $|C_{n,k}| = \binom{n}{k}$ na mocy Stwierdzenia 2.3, więc

$$|P'_n| = \left| P_n \setminus \bigcup_{i \in [1, n]} X_i \right| = |P_n| - \left| \bigcup_{i \in [1, n]} X_i \right| =$$

$$\begin{aligned}
 &= n! - \sum_{k \in [1, n]} (-1)^{k-1} \cdot \sum_{I \in C_{n,k}} \left| \bigcap_{i \in I} X_i \right| \\
 &= n! + \sum_{k \in [1, n]} (-1)^k \cdot \sum_{I \in C_{n,k}} (n-k)! \\
 &= n! + \sum_{k \in [1, n]} (-1)^k \cdot \binom{n}{k} \cdot (n-k)! = (-1)^0 \cdot \frac{n!}{0!} + \sum_{k \in [1, n]} (-1)^k \cdot \frac{n!}{k!} \\
 &= n! \cdot \sum_{k \in [0, n]} \frac{(-1)^k}{k!},
 \end{aligned}$$

co kończy rozwiązanie. □

OZNACZENIE.

Dla liczby rzeczywistej x definiujemy liczbę całkowitą $[x]$ wzorem

$$[x] := \begin{cases} [x] & \text{jeśli } x - [x] \leq \frac{1}{2}, \\ [x] + 1 & \text{jeśli } x - [x] > \frac{1}{2}. \end{cases}$$

UWAGA.

Jeśli x jest liczbą rzeczywistą, k jest liczbą całkowitą i $|x - k| < \frac{1}{2}$, to $[x] = k$.

WNIOSEK 2.16.

- (1) Jeśli n jest dodatnią całkowitą, to $|P'_n| = \lfloor \frac{n!}{e} \rfloor$.
- (2) $\lim_{n \rightarrow \infty} \frac{|P'_n|}{|P_n|} = \frac{1}{e}$.

DOWÓD.

Wiadomo, że

$$\left| \frac{1}{e} - \sum_{k \in [0, n]} \frac{(-1)^k}{k!} \right| < \frac{1}{(n+1)!},$$

i w szczególności

$$\lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k \in [0, n]} \frac{(-1)^k}{k!} = \frac{1}{e}.$$

To natychmiast implikuje drugą część wniosku. Ponadto,

$$\left| \frac{n!}{e} - |P'_n| \right| = \left| \frac{n!}{e} - n! \cdot \sum_{k \in [0, n]} \frac{(-1)^k}{k!} \right| < \frac{n!}{(n+1)!} = \frac{1}{n+1} \leq \frac{1}{2},$$

co kończy dowód. □

3. FUNKCJE TWORZĄCE

3.1. SZEREGI FORMALNE

DEFINICJA.

SZEREGIEM FORMALNYM nazywamy każdy ciąg $\mathcal{A} : \mathbb{N} \rightarrow \mathbb{C}$, który zapisujemy

$$\mathcal{A} = \sum_{n \in \mathbb{N}} \mathcal{A}(n) \cdot T^n.$$

Jeśli istnieje nieujemna liczba całkowita m taka, że $\mathcal{A}(n) = 0$ dla wszystkich liczb całkowitych n takich, że $n > m$, to piszemy również

$$\mathcal{A} = \sum_{n \in [0, m]} \mathcal{A}(n) \cdot T^n.$$

Zbiór szeregów formalnych oznaczamy symbolem $\mathbb{C}[[T]]$. W zbiorze $\mathbb{C}[[T]]$ wprowadzamy działania dodawania i mnożenia wzorami

$$(\mathcal{A} + \mathcal{B})(n) := \mathcal{A}(n) + \mathcal{B}(n) \quad (\mathcal{A}, \mathcal{B} \in \mathbb{C}[[T]], n \in \mathbb{N})$$

i

$$(\mathcal{A} \cdot \mathcal{B})(n) := \sum_{k \in [0, n]} \mathcal{A}(k) \cdot \mathcal{B}(n - k) \quad (\mathcal{A}, \mathcal{B} \in \mathbb{C}[[T]], n \in \mathbb{N}),$$

tzn.

$$\left(\sum_{n \in \mathbb{N}} a_n \cdot T^n \right) + \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} b_n \cdot T^n \right) := \sum_{n \in \mathbb{N}} (a_n + b_n) \cdot T^n,$$

i

$$\left(\sum_{n \in \mathbb{N}} a_n \cdot T^n \right) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} b_n \cdot T^n \right) := \sum_{n \in \mathbb{N}} \left(\sum_{k \in [0, n]} a_k \cdot b_{n-k} \right) \cdot T^n.$$

Zbiór $\mathbb{C}[[T]]$ wraz z powyższymi działaniami jest pierścieniem.

OZNACZENIE.

Zauważmy, że każdy wielomian jest szeregiem. Aby odróżnić wartości wielomianu od jego współczynników, n -ty współczynnik szeregu $\mathcal{A}$ będziemy oznaczać $[T^n]\mathcal{A}$, zamiast $\mathcal{A}(n)$.

LEMAT 3.1.

Szereg $\mathcal{A} \in \mathbb{C}[[T]]$ jest odwracalny wtedy i tylko wtedy, gdy $[T^0]\mathcal{A} \neq 0$.

DOWÓD.

Jeśli szereg $\mathcal{A}$ jest odwracalny, to istnieje szereg $\mathcal{B}$ taki, że $\mathcal{A} \cdot \mathcal{B} = 1$. W szczególności, $[T^0]\mathcal{A} \cdot [T^0]\mathcal{B} = [T^0](\mathcal{A} \cdot \mathcal{B}) = 1$, skąd $[T^0]\mathcal{A} \neq 0$.

Przypuśćmy teraz, że $\mathcal{A}[T^0] \neq 0$. Definiujemy szereg $\mathcal{B}$ wzorem

$$[T^n]\mathcal{B} := \begin{cases} \frac{1}{[T^0]\mathcal{A}} & \text{jeśli } n = 0, \\ -\frac{1}{[T^0]\mathcal{A}} \cdot \left(\sum_{k \in [1, n]} [T^k]\mathcal{A} \cdot [T^{n-k}]\mathcal{B} \right) & \text{jeśli } n > 0, \end{cases} \quad (n \in \mathbb{N}).$$

Łatwo sprawdzić, że $\mathcal{A} \cdot \mathcal{B} = 1$, co kończy dowód.

OZNACZENIE.

Jeśli $\mathcal{A}$ i $\mathcal{B}$ są szeregami oraz szereg $\mathcal{B}$ jest odwracalny, to symbolem $\frac{\mathcal{A}}{\mathcal{B}}$ oznaczamy iloczyn szeregu $\mathcal{A}$ i szeregu odwrotnego do szeregu $\mathcal{B}$.

PRZYKŁAD.

Jeśli λ jest liczbą zespoloną, to

$$\frac{1}{1 - \lambda \cdot T} = \sum_{n \in \mathbb{N}} \lambda^n \cdot T^n.$$

3.2. FUNKCJE TWORZĄCE

DEFINICJA.

FUNKCJĄ TWORZĄCĄ ciągu a nazywamy szereg $\sum_{n \in \mathbb{N}} a(n) \cdot T^n$.

OZNACZENIE.

Jeśli x jest liczbą rzeczywistą, to przez $\mathcal{A}_x$ oznaczamy funkcję tworzącą ciągu $\left(\binom{x}{n} \right)_{n \in \mathbb{N}}$, tzn.

$$\mathcal{A}_x = \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{x}{n} \cdot T^n.$$

LEMAT 3.2.

Jeśli x i y są liczbami rzeczywistymi, to

$$\mathcal{A}_{x+y} = \mathcal{A}_x \cdot \mathcal{A}_y.$$

Ponadto $\mathcal{A}_0 = 1$.

DOWÓD.

Pierwsza część wynika natychmiast z Wniosku 2.11, natomiast druga wynika bezpośrednio z definicji szeregu $\mathcal{A}_0$. $\square$

STWIERDZENIE 3.3.

Jeśli k jest dodatnią liczbą całkowitą, to

$$\frac{1}{(1+T)^k} = \sum_{n \in \mathbb{N}} (-1)^n \cdot \binom{k+n-1}{k-1} \cdot T^n.$$

DOWÓD.

Korzystając Wniosku 2.4 otrzymujemy, że

$$(1+T)^k = \sum_{n \in [0, k]} \binom{k}{n} \cdot T^n = \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{k}{n} \cdot T^n = \mathcal{A}_k.$$

Ponieważ $\mathcal{A}_{-k} \cdot \mathcal{A}_k = \mathcal{A}_0 = 1$ na mocy Lematu 3.2, więc otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} \frac{1}{(1+T)^k} &= \frac{1}{\mathcal{A}_k} = \mathcal{A}_{-k} = \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{-k}{n} \cdot T^n = \sum_{n \in \mathbb{N}} \frac{\prod_{i \in [0, n-1]} (-k-i)}{n!} \cdot T^n \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} (-1)^n \cdot \frac{\prod_{i \in [0, n-1]} (k+i)}{n!} \cdot T^n \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} (-1)^n \cdot \frac{\prod_{i \in [0, n-1]} (k+n-1-i)}{n!} \cdot T^n \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} (-1)^n \cdot \binom{k+n-1}{n} \cdot T^n \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} (-1)^n \cdot \binom{k+n-1}{k-1} \cdot T^n, \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

WNIOSEK 3.4.

Jeśli k i m są dodatnimi liczbami całkowitymi i λ jest liczbą zespoloną, to

$$\frac{1}{(1-\lambda \cdot T^m)^k} = \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{k+n-1}{k-1} \cdot \lambda^n \cdot T^{n \cdot m}.$$

DOWÓD.

Wystarczy we wzorze ze Stwierdzenia 3.3 podstawić $-\lambda \cdot T^m$ w miejsce T . □

FAKT 3.5.

Jeśli $\mathcal{A}^k = 1 + T$ dla szeregu $\mathcal{A}$, to istnieje pierwiastek zespolony ε stopnia k z jedynek taki, że

$$\mathcal{A} = \varepsilon \cdot \mathcal{A}_{\frac{1}{k}} = \varepsilon \cdot \left(1 + \sum_{n \in \mathbb{N}_+} (-1)^{n-1} \cdot \frac{\prod_{i \in [1, n-1]} (i \cdot k - 1)}{k^n \cdot n!} \cdot T^n \right).$$

DOWÓD.

Z Lematu 3.2 natychmiast wynika, że $(\mathcal{A}_{\frac{1}{k}})^k = \mathcal{A}_1 = 1 + T$. □

UWAGA.

Jeśli F i G są wielomianami o współczynnikach zespolonych i $G \neq 0$, to istnieją wielomiany Q i R takie, że $\deg R < \deg G$ oraz

$$\frac{F}{G} = Q + \frac{R}{G}.$$

UWAGA.

Niech F i G będą wielomianami o współczynnikach zespolonych takimi, że $\deg F < \deg G$ oraz $G(0) = 1$. Jeśli $\lambda_1, \dots, \lambda_n$ są wszystkimi parami różnymi pierwiastkami zespolonymi wielomianu G krotności $m_1, \dots, m_n$ odpowiednio, to istnieją liczby zespolone $A_{i,j}$, $j \in [1, m_i]$, $i \in [1, n]$, takie, że

$$\frac{F}{G} = \sum_{i \in [1, n]} \sum_{j \in [1, m_i]} \frac{A_{i,j}}{(1 - \lambda_i^{-1} \cdot T)^j}.$$

PRZYKŁAD.

Na ile sposobów można wypłacić kwotę n złotych przy pomocy monet jedno-, dwu- i pięciozłotowych?

ROZWIĄZANIE.

Dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n niech $a(n)$ będzie szukaną wielkością i $\mathcal{A}$ funkcją tworzącą ciąg a . Zauważmy, że

$$\begin{aligned} & \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} T^n \right) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} T^{2 \cdot n} \right) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} T^{5 \cdot n} \right) \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} \left(\sum_{\substack{(i_1, i_2, i_3) \in \mathbb{N}^3 \\ i_1 + 2 \cdot i_2 + 5 \cdot i_3 = n}} 1 \right) \cdot T^n \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} \#\{(i_1, i_2, i_3) \in \mathbb{N}^3 : i_1 + 2 \cdot i_2 + 5 \cdot i_3 = n\} \cdot T^n \\ &= \sum_{n \in \mathbb{N}} a(n) \cdot T^n = \mathcal{A}. \end{aligned}$$

Stąd

$$\begin{aligned} \mathcal{A} &= \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} T^n \right) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} T^{2 \cdot n} \right) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} T^{5 \cdot n} \right) \\ &= \frac{1}{(1 - T) \cdot (1 - T^2) \cdot (1 - T^5)} \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 &= \frac{1}{(1-T)^3 \cdot (1+T) \cdot \prod_{i \in [1,4]} (1 - \varepsilon^i \cdot T)} \\
 &= \frac{13}{40} \cdot \frac{1}{1-T} + \frac{1}{4} \cdot \frac{1}{(1-T)^2} + \frac{1}{10} \cdot \frac{1}{(1-T)^3} + \frac{1}{8} \cdot \frac{1}{1+T} \\
 &\quad + \frac{1}{25} \cdot \sum_{i \in [1,4]} \frac{1 - \varepsilon^i - \varepsilon^{2 \cdot i} + \varepsilon^{3 \cdot i}}{1 - \varepsilon^i \cdot T},
 \end{aligned}$$

więc korzystając z Wniosku 3.4 otrzymujemy, że

$$\begin{aligned}
 a(n) = \frac{13}{40} + \frac{1}{4} \cdot (n+1) + \frac{1}{10} \cdot \binom{n+2}{n} + (-1)^n \cdot \frac{1}{8} \\
 + \frac{1}{25} \cdot \sum_{i \in [1,4]} (1 - \varepsilon^i - \varepsilon^{2 \cdot i} + \varepsilon^{3 \cdot i}) \cdot \varepsilon^{n \cdot i}
 \end{aligned}$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n , gdzie ε jest pierwiastkiem pierwotnym 5-tego stopnia z 1. Ostatecznie

$$a(n) = \frac{1}{20} \cdot n^2 + \frac{2}{5} \cdot n + \begin{cases} 1 & \text{jeśli } n \equiv_{10} 0, 2, \\ \frac{11}{20} & \text{jeśli } n \equiv_{10} 1, \\ \frac{7}{20} & \text{jeśli } n \equiv_{10} 3, 9, \\ \frac{3}{5} & \text{jeśli } n \equiv_{10} 4, 8, \\ \frac{3}{4} & \text{jeśli } n \equiv_{10} 5, 7, \\ \frac{4}{5} & \text{jeśli } n \equiv_{10} 6, \end{cases}$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n , co kończy rozwiązanie.

Ten sam wynik otrzymujemy stosując przedstawienie

$$\begin{aligned}
 \mathcal{A} &= \frac{1}{(1-T) \cdot (1-T^2) \cdot (1-T^5)} \\
 &= \frac{(\sum_{i \in [0,9]} T^i) \cdot (\sum_{i \in [0,4]} T^{2 \cdot i}) \cdot (1+T^5)}{(1-T^{10})^3} \\
 &= \left(\sum_{i \in [0,9]} T^i \right) \cdot \left(\sum_{i \in [0,4]} T^{2 \cdot i} \right) \cdot (1+T^5) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{n+2}{2} \cdot T^{10 \cdot n} \right).
 \end{aligned}$$

3.3. REKURENCJA

PRZYKŁAD.

Definiujemy ciąg Fibonacciego F wzorem

$$F(n) := \begin{cases} 0 & \text{jeśli } n = 0, \\ 1 & \text{jeśli } n = 1, \\ F(n-1) + F(n-2) & \text{jeśli } n \geq 2, \end{cases} \quad (n \in \mathbb{N}).$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

Policzmy funkcję tworzącą $\mathcal{F}$ ciągu F . Zauważmy, że dla każdej liczby całkowitej n takiej, że $n \geq 2$, mamy

$$F(n) \cdot T^n = F(n-1) \cdot T^n + F(n-2) \cdot T^n$$

skąd

$$\begin{aligned} \mathcal{F} &= \sum_{n \in \mathbb{N}} F(n) \cdot T^n = T + \sum_{n \geq 2} (F(n-1) \cdot T^n + F(n-2) \cdot T^n) \\ &= T + T \cdot \sum_{n \geq 2} F(n-1) \cdot T^{n-1} + T^2 \cdot \sum_{n \geq 2} F(n-2) \cdot T^{n-2} \\ &= T + T \cdot \mathcal{F} + T^2 \cdot \mathcal{F}, \end{aligned}$$

więc

$$\begin{aligned} \mathcal{F} &= \frac{T}{1-T-T^2} = \frac{\sqrt{5}}{5} \cdot \frac{1}{1 - \frac{1+\sqrt{5}}{2} \cdot T} - \frac{\sqrt{5}}{5} \cdot \frac{1}{1 - \frac{1-\sqrt{5}}{2} \cdot T} \\ &= \frac{\sqrt{5}}{5} \cdot \sum_{n \in \mathbb{N}} \left(\frac{1+\sqrt{5}}{2}\right)^n \cdot T^n - \frac{\sqrt{5}}{5} \cdot \sum_{n \in \mathbb{N}} \left(\frac{1-\sqrt{5}}{2}\right)^n \cdot T^n, \end{aligned}$$

skąd

$$F(n) = \frac{\sqrt{5}}{5} \cdot \left(\frac{1+\sqrt{5}}{2}\right)^n - \frac{\sqrt{5}}{5} \cdot \left(\frac{1-\sqrt{5}}{2}\right)^n,$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n .

DEFINICJA.

REKURENCJĄ (LINIOWĄ O STAŁYCH WSPÓŁCZYNNIKACH) RZĘDU r , $r \in \mathbb{N}_+$, nazywamy każdy układ równań postaci

$$(*) \quad X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \dots + u_0 \cdot X_n = f(n), \quad n \in \mathbb{N},$$

gdzie $u_{r-1}, \dots, u_0$ są liczbami zespolonymi takimi, że $u_0 \neq 0$, oraz f jest ciągiem liczb zespolonych. Rekurencję $(*)$ nazywamy JEDNORODNĄ, jeśli $f = 0$ (tzn. $f(n) = 0$ dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych n). REKURENCJĄ JEDNORODNĄ STOWARZYSZONĄ Z REKURENCJĄ $(*)$ nazywamy rekurencję

$$X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \dots + u_0 \cdot X_n = 0, \quad n \in \mathbb{N}.$$

WIELOMIANEM CHARAKTERYSTYCZNYM REKURENCJI $(*)$ nazywamy wielomian

$$\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^i \in \mathbb{C}[T],$$

gdzie $u_r := 1$. Mówimy, że ciąg a JEST ROZWIĄZANIEM REKURENCJI (*), jeśli

$$\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot a(n + i) = f(n)$$

dla każdej nieujemnej liczb całkowitej n .

UWAGA.

Jeśli

$$(*) \quad X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \dots + u_0 \cdot X_n = f(n), \quad n \in \mathbb{N},$$

jest rekurencją rzędu r oraz $x_0, \dots, x_{r-1}$ są liczbami zespolonymi, to ciąg a dany wzorem

$$a(n) := \begin{cases} x_n & \text{jeśli } n \in [0, r-1], \\ f(n-r) - (\sum_{i \in [0, r-1]} u_i \cdot a(n-r+i)) & \text{jeśli } n \geq r, \end{cases} \quad (n \in \mathbb{N}),$$

jest rozwiązaniem rekurencji (*). Ponadto, każde rozwiązanie rekurencji (*) jest tej postaci. W szczególności, zbiór rozwiązań rekurencji (*) ma wymiar r .

UWAGA.

Zbiór $\mathbb{C}^{\mathbb{N}}$ ciągów o współczynnikach zespolonych jest przestrzenią liniową nad ciałem liczb zespolonych z działaniami dodawania ciągów po współrzędnych oraz mnożeniem ciągów przez skalary po współrzędnych.

TWIERDZENIE 3.6.

Niech

$$(*) \quad X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \dots + u_0 \cdot X_n = f(n), \quad n \in \mathbb{N},$$

będzie rekurencją.

- (1) Jeśli rekurencja (*) jest jednorodna, to zbiór rozwiązań rekurencji (*) jest podprzestrzenią liniową przestrzeni $\mathbb{C}^{\mathbb{N}}$.
- (2) Jeśli ciągi a i b są rozwiązaniami rekurencji (*), to ciąg $a - b$ jest rozwiązaniem stowarzyszonej rekurencji jednorodnej.
- (3) Jeśli ciągi a i b są rozwiązaniami rekurencji (*) oraz stowarzyszonej rekurencji jednorodnej, odpowiednio, to ciąg $a + b$ jest rozwiązaniem rekurencji (*).

Dowód.

Ćwiczenie. □

UWAGA.

Jeśli

$$(*) \quad X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \cdots + u_0 \cdot X_n = f(n), \quad n \in \mathbb{N},$$

jest rekurencją, to zbiór A rozwiązań tej rekurencji możemy znajdować następująco:

- (1) znajdujemy zbiór A' rozwiązań stowarzyszonej rekurencji jednorodnej,
- (2) znajdujemy jedno rozwiązanie a rekurencji (*),
- (3) $A = a + A'$, tzn. rozwiązaniami rekurencji (*) są ciągi postaci $a + a'$, gdzie $a' \in A'$.

TWIERDZENIE 3.7.

Jeśli $\lambda_1, \dots, \lambda_l$ są wszystkimi parami różnymi pierwiastkami krotności $k_1, \dots, k_l$, odpowiednio, wielomianu charakterystycznego F rekurencji jednorodnej

$$(*) \quad X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \cdots + u_0 \cdot X_n = 0, \quad n \in \mathbb{N},$$

rzędu r , to ciągi $(n^j \cdot \lambda_i^n)_{n \in \mathbb{N}}$, $i \in [1, l]$, $j \in [0, k_i - 1]$, tworzą bazę przestrzeni rozwiązań rekurencji (*). W szczególności, dla każdego rozwiązania a rekurencji (*) istnieją liczby zespolone $\mu_{i,j}$, $i \in [1, l]$, $j \in [0, k_i - 1]$, takie, że

$$a(n) = \sum_{i \in [1, l]} \sum_{j \in [0, k_i - 1]} \mu_{i,j} \cdot n^j \cdot \lambda_i^n.$$

Dowód.

Ponieważ zbiór rozwiązań rekurencji (*) ma wymiar r , więc wystarczy udowodnić, że każde rozwiązanie rekurencji (*) jest kombinacją liniową powyższych ciągów. Niech ciąg a będzie rozwiązaniem rekurencji (*). Policzmy funkcję tworzącą $\mathcal{A}$ ciągu a :

$$\begin{aligned} & \left(\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i} \right) \cdot \mathcal{A} \\ &= \left(\sum_{j \in [0, r]} u_{r-j} \cdot T^j \right) \cdot \left(\sum_{n \in \mathbb{N}} a(n) \cdot T^n \right) \\ &= \sum_{\substack{j \in [0, r] \\ n \in \mathbb{N}}} u_{r-j} \cdot a(n) \cdot T^{n+j} \\ &= \sum_{m \in [0, r-1]} \sum_{j \in [0, m]} u_{r-j} \cdot a(m-j) \cdot T^m \end{aligned}$$

$$\begin{aligned}
 & + \sum_{m \geq r} \sum_{j \in [0, r]} u_{r-j} \cdot a(m-j) \cdot T^m \\
 = & \sum_{m \in [0, r-1]} \sum_{j \in [0, m]} u_{r-j} \cdot a(m-j) \cdot T^m \\
 & + \sum_{n \in \mathbb{N}} \sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot a(n+i) \cdot T^{n+r} \\
 = & \sum_{m \in [0, r-1]} \sum_{j \in [0, m]} u_{r-j} \cdot a(m-j) \cdot T^m,
 \end{aligned}$$

gdzie $u_r := 1$, więc

$$\mathcal{A} = \frac{\sum_{m \in [0, r-1]} \sum_{j \in [0, m]} u_{r-j} \cdot a(m-j) \cdot T^m}{\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i}}.$$

Zauważmy, że

$$\deg \sum_{m \in [0, r-1]} \sum_{j \in [0, m]} u_{r-j} \cdot a(m-j) \cdot T^m < r = \deg \left(\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i} \right).$$

Ponieważ $\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i} = T^r \cdot F(\frac{1}{T})$, więc liczby $\lambda_1^{-1}, \dots, \lambda_l^{-1}$ są parami różnymi pierwiastkami wielomianu $\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i}$ krotności $k_1, \dots, k_l$, odpowiednio. Stąd istnieją liczby zespolone $A_{i,j}$, $i \in [1, l]$, $j \in [1, k_i]$, takie, że

$$\mathcal{A} = \sum_{i \in [1, l]} \sum_{j \in [1, k_i]} \frac{A_{i,j}}{(1 - \lambda_i \cdot T)^j}.$$

Z Wniosku 3.4 wynika, że

$$\mathcal{A} = \sum_{n \in \mathbb{N}} \left(\sum_{i \in [1, l]} \sum_{j \in [1, k_i]} A_{i,j} \cdot \binom{j+n-1}{j-1} \cdot \lambda_i^n \right) \cdot T^n$$

tzn.

$$a(n) = \sum_{i \in [1, l]} \sum_{j \in [1, k_i]} A_{i,j} \cdot \binom{j+n-1}{n} \cdot \lambda_i^n$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n . Na zakończenie ustalmy dodatnią liczbę całkowitą j . Wtedy istnieją liczby zespolone $B_{j,p}$, $p \in [0, j-1]$, takie, że

$$\binom{j+n-1}{j-1} = \sum_{p \in [0, j-1]} B_{j,p} \cdot n^p.$$

Stąd

$$a(n) = \sum_{i \in [1, l]} \sum_{p \in [0, k_i - 1]} \left(\sum_{j \in [l, k_i - 1]} A_{i,j} \cdot B_{j,p} \right) \cdot n^p \cdot \lambda_i^n$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n , co kończy dowód. $\square$

PRZYKŁAD (WIEŻE Z HANOI).

Dane są trzy pionowe pręty. Na pierwszym z tych prętów jest nałożonych n , $n \in \mathbb{N}$, krążków różnego rozmiaru w ten sposób, że krążki mniejsze znajdują się nad krążkami większymi. Ilu ruchów potrzeba, aby przełożyć wszystkie krążki na pręt trzeci, jeśli w jednym ruchu możemy przełożyć jeden krążek pomiędzy dowolnymi dwoma prętami, przy czym w żadnym momencie nie wolno kłaść krążka większego na mniejszego?

ROZWIĄZANIE.

Dla każdej liczby całkowitej nieujemnej n oznaczmy przez $a(n)$ szukaną wielkość. Łatwo zauważyć, że $a(0) = 0$ oraz $a(n) = 2 \cdot a(n-1) + 1$ dla każdej dodatniej liczby całkowitej n . W szczególności, $a(1) = 1$. Ponadto

$$\begin{aligned} a(n+2) - a(n+1) &= (2 \cdot a(n+1) + 1) - (2 \cdot a(n) + 1) \\ &= 2 \cdot a(n+1) - 2 \cdot a(n) \end{aligned}$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n . Zatem ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji jednorodnej

$$X_{n+2} - 3 \cdot X_{n+1} + 2 \cdot X_n = 0, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Wielomianem charakterystycznym tej rekurencji jest wielomian $T^2 - 3 \cdot T + 2$, którego pierwiastkami (jednokrotnymi) są 1 i 2. Zatem istnieją liczby zespolone μ_1 i μ_2 takie, że

$$a(n) = \mu_1 \cdot 2^n + \mu_2$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n . Podstawiając $n = 0$ i $n = 1$, wyliczamy, że $\mu_1 = 1$ oraz $\mu_2 = -1$, zatem ostatecznie

$$a(n) = 2^n - 1$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n .

TWIERDZENIE 3.8.

Jeśli $f \in \mathbb{C}[T]$, to istnieje rozwiązanie rekurencji

$$(*) \quad X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \cdots + u_0 \cdot X_n = f(n), \quad n \in \mathbb{N},$$

rzędu r postaci $(n^k \cdot g(n))_{n \in \mathbb{N}}$, gdzie k jest krotnością 1 jako pierwiastka wielomianu charakterystycznego rekurencji $(*)$, zaś $g \in \mathbb{C}[T]$ jest wielomianem stopnia co najwyżej $\deg f$.

Dowód.

Niech $m := \deg f$ ($m := -1$, gdy $f = 0$). Pokażemy najpierw, że istnieje rekurencja jednorodna

$$(**) \quad X_{n+r+m+1} + u'_{r+m} \cdot X_{n+r+m} + \cdots + u'_0 \cdot X_n = 0, \quad n \in \mathbb{N},$$

rzędu $r + m + 1$ taka, że spełnione są następujące warunki:

1. jeśli ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji $(*)$, to ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji $(**)$,
2. jeśli F i G są wielomianami charakterystycznymi rekurencji $(*)$ i $(**)$, odpowiednio, to $G = (T - 1)^{m+1} \cdot F$.

Dowód powyżej tezy będzie indukcyjny ze względu m . Dla $m = -1$ teza jest oczywista. Dla $m \geq 0$ rozważmy rekurencję

$$(***) \quad X_{n+r+1} + (u_{r-1} - u_r) \cdot X_{n+r} + \cdots + (u_0 - u_1) \cdot X_{n+1} - u_0 \cdot X_n = h(n), \quad n \in \mathbb{N},$$

gdzie $u_r := 1$ i $h := f(T + 1) - f(T)$. Zauważmy, że jeśli ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji $(*)$, to ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji $(***)$. Ponadto wielomian charakterystyczny rekurencji $(***)$ jest postaci $(T - 1) \cdot F$. Wreszcie rząd rekurencji $(***)$ jest równy $r + 1$ i $\deg h = m - 1$, zatem teza wynika z założenia indukcyjnego.

Niech $\lambda_0 = 1, \lambda_1, \dots, \lambda_l$ będą pierwiastkami wielomianu G krotności $k_0 = k + m + 1, k_1, \dots, k_l$, odpowiednio. Ustalmy rozwiązanie a rekurencji $(*)$. Z Twierdzenia 3.7 wiemy, że istnieją liczby zespolone $A_{i,j}$, $i \in [0, l], j \in [0, k_i - 1]$, takie, że

$$a(n) := \sum_{i \in [0, l]} \sum_{j \in [0, k_i - 1]} A_{i,j} \cdot n^j \cdot \lambda_i^n$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n . Ponieważ pierwiastkami wielomianu F są $\lambda_0, \lambda_1, \dots, \lambda_l$, a ich krotności to $k = k_0 - m - 1, k_1, \dots, k_l$, odpowiednio, więc korzystając ponownie z poprzedniego twierdzenia otrzymujemy, że ciąg a' dany wzorem

$$a'(n) := \sum_{j \in [0, k-1]} A_{0,j} \cdot n^j + \sum_{i \in [1, l]} \sum_{j \in [0, k_i - 1]} A_{i,j} \cdot n^j \cdot \lambda_i^n \quad (n \in \mathbb{N})$$

jest rozwiązaniem rekurencji jednorodnej stowarzyszonej z rekurencją (*). Wobec Twierdzenia 3.6 (3) oznacza to, że ciąg $a - a'$ jest rozwiązaniem rekurencji (*). Ponieważ

$$(a - a')(n) = \sum_{j \in [k, k+m]} A_{0,j} \cdot n^j = n^k \cdot \sum_{j \in [0, m]} A_{0, k+j} \cdot n^j$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n , to kończy dowód. $\square$

UWAGA.

Podobne, bardziej ogólne, twierdzenie można sformułować w sytuacji, gdy ciąg f jest kombinacją liniową ciągów postaci $(\lambda^n \cdot n^k)$ dla liczb $\lambda \in \mathbb{C}$ oraz $k \in \mathbb{N}$.

PRZYKŁAD.

Definiujemy ciąg s wzorem

$$s(n) := \sum_{k \in [1, n]} k^3 \quad (n \in \mathbb{N}).$$

Zauważmy, że ciąg s jest rozwiązaniem rekurencji

$$X_{n+1} - X_n = n^3 + 3 \cdot n^2 + 3 \cdot n + 1, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Wielomianem charakterystycznym powyższej rekurencji jest wielomian $T - 1$, którego jedynym pierwiastkiem (jednokrotnym) jest 1. Z Twierdzenia 3.8 wynika zatem, że istnieją liczby zespolone μ'_0, μ'_1, μ'_2 i μ'_3 takie, że

$$(*) \quad s'(n+1) - s'(n) = n^3 + 3 \cdot n^2 + 3 \cdot n + 1$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n , gdzie ciąg s' zdefiniowany jest wzorem

$$s'(n) := n \cdot (\mu'_3 \cdot n^3 + \mu'_2 \cdot n^2 + \mu'_1 \cdot n + \mu'_0) \quad (n \in \mathbb{N}).$$

Podstawiając powyższy wzór do równości (*) i porównując współczynniki przy poszczególnych potęgach liczby n , otrzymujemy układ równań

$$\left\{ \begin{array}{rcl} & & 4 \cdot \mu'_3 = 1 \\ & & 3 \cdot \mu'_2 + 6 \cdot \mu'_3 = 3 \\ & 2 \cdot \mu'_1 + 3 \cdot \mu'_2 + 4 \cdot \mu'_3 = 3 \\ \mu'_0 + \mu'_1 + \mu'_2 + \mu'_3 = 1 \end{array} \right. ,$$

którego rozwiązaniem są liczby

$$\mu'_0 = 0, \quad \mu'_1 = \frac{1}{4}, \quad \mu'_2 = \frac{1}{2}, \quad \mu'_3 = \frac{1}{4}.$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

Na mocy Twierdzenie 3.7 istnieje liczba zespolona μ taka, że

$$s(n) = \frac{1}{4} \cdot n^4 + \frac{1}{2} \cdot n^3 + \frac{1}{4} \cdot n^2 + \mu$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n . Podstawiając $n = 0$, otrzymujemy, że $\mu = 0$, zatem ostatecznie

$$s(n) = \frac{1}{4} \cdot n^4 + \frac{1}{2} \cdot n^3 + \frac{1}{4} \cdot n^2 = \frac{n^2 \cdot (n+1)^2}{4}$$

dla każdej nieujemnej liczby całkowitej n .

Twierdzenie 3.9.

Niech $\mathcal{A}$ będzie funkcją generującą ciągu a . Jeśli

$$\mathcal{A} = \frac{F}{\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i}}$$

dla pewnych liczb zespolonych $u_0, \dots, u_r$ takich, że $u_0 \neq 0$ i $u_r = 1$, oraz wielomianu $F \in \mathbb{C}[T]$ takiego, że $\deg F < r$, to ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji

$$X_{n+r} + u_{r-1} \cdot X_{n+r-1} + \dots + u_0 \cdot X_n = 0, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Dowód.

Zauważmy, że powyższa równość oznacza, że

$$\left(\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i} \right) \cdot \mathcal{A} = F,$$

zatem

$$0 = [T^{n+r}]F = [T^{n+r}] \left(\left(\sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot T^{r-i} \right) \cdot \mathcal{A} \right) = \sum_{i \in [0, r]} u_i \cdot a(n+i)$$

dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych n , co kończy dowód. □

Przykład.

Dla nieujemnej liczby całkowitej n niech $a(n)$ oznacza ilość ciągów binarnych długości n , w których występuje parzysta liczba jedynek oraz każde dwie jedynki rozdzielone są co najmniej jednym zerem.

Niech n będzie dodatnią liczbą całkowitą. Zauważmy, że ciągów długości n spełniających powyższy warunek zaczynających się od 0 jest $a(n-1)$. Z

MATEMATYKA DYSKRETNA

drugiej strony, jeśli mamy ciąg x długości n spełniający powyższe warunki taki, że $x(1) = 1$, to definiujemy liczbę k_x wzorem

$$k_x := \min\{i \in [2, n] : x(i) = 1\}.$$

Zauważmy, że $k_x \in [3, n]$. Dla ustalonej liczby $k \in [3, n-1]$ ciągów x , dla których $k_x = k$, jest $a(n-k-1)$. Ponadto, jeśli $n \geq 3$, to mamy dokładnie jeden ciąg x , dla którego $k_x = n$ ($x = (1, 0, \dots, 0, 1)$). Otrzymujemy zatem, że

$$a(n) = \begin{cases} a(n-1) & \text{jeśli } n = 1, 2, \\ a(n-1) + \sum_{k \in [3, n-1]} a(n-k-1) + 1 & \text{jeśli } n \geq 3. \end{cases}$$

Zauważmy też, że $a(0) = 1$. Z powyższej równości wynika, że

$$\begin{aligned} \mathcal{A} &= \sum_{n \in \mathbb{N}} a(n) \cdot T^n \\ &= 1 + \sum_{n \geq 1} a(n-1) \cdot T^{n-1} \cdot T \\ &\quad + \sum_{n \geq 3} \sum_{k \in [3, n-1]} a(n-k-1) \cdot T^{n-k-1} \cdot T^{k+1} + \sum_{n \geq 3} T^n \\ &= 1 + T \cdot \mathcal{A} + \sum_{k \geq 3} \sum_{n \geq k+1} a(n-k-1) \cdot T^{n-k-1} \cdot T^{k+1} + \frac{T^3}{1-T} \\ &= 1 + T \cdot \mathcal{A} + \sum_{k \geq 3} \sum_{n \in \mathbb{N}} a(n) \cdot T^n \cdot T^{k+1} + \frac{T^3}{1-T} \\ &= 1 + T \cdot \mathcal{A} + \sum_{k \geq 3} \mathcal{A} \cdot T^{k+1} + \frac{T^3}{1-T} \\ &= 1 + T \cdot \mathcal{A} + \frac{T^4}{1-T} \cdot \mathcal{A} + \frac{T^3}{1-T}, \end{aligned}$$

skąd

$$\mathcal{A} = \frac{1 - T + T^3}{1 - 2 \cdot T + T^2 - T^4},$$

a więc ciąg a jest rozwiązaniem rekurencji

$$X_{n+4} - 2 \cdot X_{n+3} + X_{n+2} - X_n = 0, \quad n \in \mathbb{N}.$$

Zauważmy, że $a(0) = a(1) = a(2) = 1$ oraz $a(3) = 2$.

PRZYKŁAD (LICZBY CATALANA).

Dla nieujemnej liczby całkowitej n niech $c(n)$ oznacza liczbę drzew binarnych o n wierzchołkach. Przypomnijmy, że drzewem binarnym o n wierzchołkach nazywamy drzewo puste $\emptyset$, gdy $n = 0$, oraz parę (L, R) drzew binarnych o k i $(n - 1) - k$ wierzchołkach dla pewnej liczby $k \in [0, n - 1]$, gdy $n > 0$. Zauważmy, że $c(0) = 1$ oraz

$$c(n) = \sum_{j \in [0, n-1]} c(j) \cdot c(n - 1 - j)$$

dla każdej dodatniej liczby całkowitej n . Niech $\mathcal{C}$ będzie funkcją tworzącą ciągu c . Wtedy

$$\begin{aligned} \mathcal{C} &= \sum_{n \in \mathbb{N}} c(n) \cdot T^n \\ &= 1 + \sum_{n \geq 1} \sum_{j \in [0, n-1]} c(j) \cdot T^j \cdot c(n - 1 - j) \cdot T^{n-1-j} \cdot T \\ &= 1 + T \cdot \sum_{j \in \mathbb{N}} c_j \cdot T^j \cdot \sum_{n \geq j+1} c(n - (j + 1)) \cdot T^{n-(j+1)} \\ &= 1 + T \cdot \sum_{j \in \mathbb{N}} c_j \cdot T^j \cdot \sum_{n \in \mathbb{N}} c_n \cdot T^n = 1 + T \cdot \mathcal{C}^2, \end{aligned}$$

skąd

$$T \cdot \mathcal{C} = \frac{1 - \sqrt{1 - 4 \cdot T}}{2} \quad \text{lub} \quad T \cdot \mathcal{C} = \frac{1 + \sqrt{1 - 4 \cdot T}}{2}.$$

Korzystając z Faktu 3.5 otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} \sqrt{1 - 4 \cdot T} &= 1 - \sum_{n \geq 1} \frac{\prod_{i \in [1, n-1]} (2 \cdot i - 1)}{2^n \cdot n!} \cdot 4^n \cdot T^n \\ &= 1 - \sum_{n \geq 1} \frac{2}{n} \cdot \frac{\prod_{i \in [1, n-1]} (2 \cdot i - 1) \cdot (n - 1)! \cdot 2^{n-1}}{(n - 1)! \cdot (n - 1)!} \cdot T^n \\ &= 1 - \sum_{n \in \mathbb{N}_{\geq 1}} \frac{2}{n} \cdot \binom{2n - 2}{n - 1} \cdot T^n. \end{aligned}$$

Stąd

$$\frac{1 - \sqrt{1 - 4 \cdot T}}{2} = \sum_{n \geq 1} \frac{1}{n} \cdot \binom{2n - 2}{n - 1} \cdot T^n$$

i

$$\frac{1 + \sqrt{1 - 4 \cdot T}}{2} = 1 - \sum_{n \geq 1} \frac{1}{n} \cdot \binom{2n-2}{n-1} \cdot T^n,$$

zatem

$$C = \sum_{n \geq 1} \frac{1}{n} \cdot \binom{2n-2}{n-1} \cdot T^{n-1} = \sum_{n \in \mathbb{N}} \frac{1}{n+1} \cdot \binom{2n}{n} \cdot T^n,$$

a więc $c(n) = \frac{1}{n+1} \cdot \binom{2n}{n}$ dla wszystkich nieujemnych liczb całkowitych n .

3.4. WIELOMIANY WIEŻOWE

DEFINICJA.

Niech n i m będą nieujemnymi liczbami całkowitymi. SZACHOWNICĄ O n WIERSZACH I m KOLUMNACH nazywamy każdą trójkę $B = (I, J, F)$, gdzie I i J są zbiorami takimi, że $|I| = n$ i $|J| = m$, oraz $F \subseteq I \times J$. Zbiór F nazywamy zbiorem PÓL ZABRONIONYCH. Innymi słowy, szachownica to tablica o n wierszach i m kolumnach, w której część pól jest polami zabronionymi.

DEFINICJA.

Niech $B = (I, J, F)$ będzie szachownicą oraz k nieujemną liczbą całkowitą. ROZSTAWIENIEM k WIEŻ NA SZACHOWNICY B nazywamy każdy podzbiór $A \subseteq (I \times J) \setminus F$ taki, że $|A| = k$ oraz

$$|A \cap (\{i\} \times J)| \leq 1 \quad \text{i} \quad |A \cap (I \times \{j\})| \leq 1$$

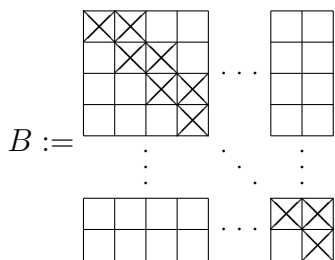
dla wszystkich indeksów $i \in I$ i $j \in J$. Liczbę rozstawień k wież na szachownicy B oznaczamy przez $r^B(k)$.

PRZYKŁAD.

Jeśli $B = (I, J, F)$ jest szachownicą, to $r^B(0) = 1$, $r^B(1) = |I| \cdot |J| - |F|$ i $r^B(k) = 0$ dla każdej liczby całkowitej k takiej, że $k > |I|$ i $k > |J|$.

PRZYKŁAD.

Dla dodatniej liczby całkowitej n liczba permutacji σ zbioru $[1, n]$ takich, że $\sigma(i) \neq i, i+1$ dla wszystkich liczby $i \in [1, n]$, jest równa liczbie $r^B(n)$ dla szachownicy

o n wierszach i n kolumnach.

DEFINICJA.

WIELOMIANEM WIEŻOWYM SZACHOWNICY B nazywamy funkcję tworzącą ciąg r^B . Wielomian wieżowy szachownicy B oznaczamy symbolem R_B .

PRZYKŁAD.

Jeśli $B = (I, J, F)$, to $R_{B^{\text{tr}}} = R_B$, gdzie $B^{\text{tr}} := (J, I, F^{\text{tr}})$ oraz

$$F^{\text{tr}} := \{(j, i) : (i, j) \in F\}.$$

PRZYKŁAD.

Jeśli $B = (I, J, \emptyset)$, to

$$R_B = \sum_{k \in \mathbb{N}} \binom{|I|}{k} \cdot \binom{|J|}{k} \cdot k! \cdot T^k.$$

PRZYKŁAD.

Jeśli $B = (I, J, I \times J)$, to $R_B = 1$.

PRZYKŁAD.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą i

$$B_n := \begin{array}{ccc} \begin{array}{|c|c|c|c|} \hline \square & \times & \times & \times \\ \hline \times & \square & \times & \times \\ \hline \times & \times & \square & \times \\ \hline \times & \times & \times & \square \\ \hline \end{array} & \cdots & \begin{array}{|c|c|} \hline \times & \times \\ \hline \times & \times \\ \hline \end{array} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \begin{array}{|c|c|c|c|} \hline \times & \times & \times & \times \\ \hline \times & \times & \times & \times \\ \hline \end{array} & \cdots & \begin{array}{|c|c|} \hline \times & \times \\ \hline \square & \square \\ \hline \end{array} \end{array}$$

jest szachownicą o n wierszach i n kolumnach, to

$$R_{B_n} = \sum_{k \in \mathbb{N}} \binom{n}{k} \cdot T^k = (1 + T)^n = R_{B_1}^n.$$

OZNACZENIE.

Jeśli $B = (I, J, F)$ jest szachownicą, $\sigma \in P_I$ i $\tau \in P_J$, to definiujemy szachownice B_σ i B^τ wzorami $B_\sigma := (I, J, F_\sigma)$, gdzie

$$F_\sigma := \{(\sigma(i), j) : (i, j) \in F\},$$

oraz $B^\tau := (I, J, F^\tau)$, gdzie

$$F^\tau := \{(i, \tau(j)) : (i, j) \in F\}.$$

Mówimy, że szachownice B_σ i B^τ są otrzymane z szachownicy B przez PERMUTACJĘ WIERSZY I KOLUMN, odpowiednio. Zauważmy, że $(B_\sigma)^\tau = (B^\tau)_\sigma$ i tę szachownicę oznaczamy B_σ^τ .

UWAGA.

Jeśli $B = (I, J, F)$ jest szachownicą, $\sigma \in P_I$ i $\tau \in P_J$, to $R_{B_\sigma} = R_B = R_{B^\tau}$.

OZNACZENIE.

Jeśli $B = (I, J, F)$ jest szachownicą, $i_0 \in I$ i $j_0 \in J$, to definiujemy szachownice B_{i_0} i B^{j_0} wzorami $B_{i_0} := (I \setminus \{i_0\}, J, F_{i_0})$, gdzie

$$F_{i_0} := \{(i, j) \in F : i \neq i_0\},$$

oraz $B^{j_0} := (I, J \setminus \{j_0\}, F^{j_0})$, gdzie

$$F^{j_0} := \{(i, j) \in F : j \neq j_0\}.$$

Mówimy, że szachownice B_{i_0} i B^{j_0} są otrzymane z szachownicy B przez USUNIĘCIE WIERSZA i_0 ORAZ KOLUMNY j_0 , odpowiednio. Zauważmy, że $(B_{i_0})^{j_0} = (B^{j_0})_{i_0}$ i tę szachownicę oznaczamy $B_{i_0}^{j_0}$.

UWAGA.

Niech $B = (I, J, F)$ będzie szachownicą, $i_0 \in I$ i $j_0 \in J$. Jeśli $(i_0, j) \in F$ dla każdego indeksu $j \in J$, to $R_{B_{i_0}} = R_B$. Podobnie, jeśli $(i, j_0) \in F$ dla każdego indeksu $i \in I$, to $R_{B^{j_0}} = R_B$.

STWIERDZENIE 3.10.

Niech $B = (I, J, F)$ będzie szachownicą. Jeśli $I = I_1 \cup I_2$ i $J = J_1 \cup J_2$, przy czym $I_1 \cap I_2 = \emptyset$ i $J_1 \cap J_2 = \emptyset$ oraz

$$(I_1 \times J_2) \cup (I_2 \times J_1) \subseteq F,$$

to $R_B = R_{B_1} \cdot R_{B_2}$, gdzie

$$B_1 := (I_1, J_1, F \cap (I_1 \times J_1)) \quad \text{i} \quad B_2 := (I_2, J_2, F \cap (I_2 \times J_2)).$$

Innymi słowy, jeśli

$$B = \begin{array}{|c|c|} \hline B_1 & \diagup \diagdown \\ \hline \diagdown \diagup & B_2 \\ \hline \end{array}$$

to $R_B = R_{B_1} \cdot R_{B_2}$.

DOWÓD.

Ustalmy nieujemną liczbę całkowitą k i niech X będzie zbiorem wszystkich rozstawień k wież na szachownicy B . Jeśli dla nieujemnej liczby całkowitej l przez Y_l i Z_l oznaczymy zbiory wszystkich rozstawień l wież na szachownicach B_1 i B_2 , odpowiednio, to funkcja $f : X \rightarrow \bigcup_{l \in [0, k]} Y_l \times Z_{k-l}$ dana wzorem

$$f(A) := (A \cap (I_1 \times J_1), A \cap (I_2 \times J_2)) \quad (A \in X),$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

jest dobrze określona i jest bijekcją – funkcja odwrotna $f^{-1} : \bigcup_{l \in [0, k]} Y_l \times Z_{k-l} \rightarrow X$ dana jest wzorem

$$f(A_1, A_2) := A_1 \cup A_2 \quad (A_1 \in Y_l, A_2 \in Z_{k-l}, l \in [0, k]).$$

Stąd

$$\begin{aligned} [T^k]R_B &= r^B(k) = |X| = \sum_{l \in [0, k]} |Y_l| \cdot |Z_{k-l}| \\ &= \sum_{l \in [0, k]} r^{B_1}(l) \cdot r^{B_2}(k-l) = [T^k](R_{B_1} \cdot R_{B_2}), \end{aligned}$$

co kończy dowód. □

TWIERDZENIE 3.11.

Jeśli $B = (I, J, F)$ jest szachownicą oraz $(i_0, j_0) \in (I \times J) \setminus F$, to

$$R_B = R_{B'} + T \cdot R_{B_{i_0}^{j_0}},$$

gdzie $B' := (I, J, F \cup \{(i_0, j_0)\})$.

DOWÓD.

Ustalmy dodatnią liczbę całkowitą k . Niech X będzie zbiorem wszystkich rozstawień k wież na szachownicy B . Zauważmy, że $X = X_1 \cup X_2$, gdzie X_1 jest zbiorem tych rozstawień A , dla których $(i_0, j_0) \notin A$, zaś X_2 jest zbiorem tych rozstawień A , dla których $(i_0, j_0) \in A$. Oczywiście $X_1 \cap X_2 = \emptyset$. Ponadto $|X_1| = r^{B'}(k)$ oraz $|X_2| = r^{B_{i_0}^{j_0}}(k-1)$, zatem

$$\begin{aligned} [T^k]R_B &= r^B(k) = |X| = |X_1| + |X_2| = r^{B'}(k) + r^{B_{i_0}^{j_0}}(k-1) \\ &= [T^k]R_{B'} + [T^{k-1}]R_{B_{i_0}^{j_0}} = [T^k]R_{B'} + [T^k](T \cdot R_{B_{i_0}^{j_0}}). \end{aligned}$$

Oczywiście

$$[T^0]R_B = 1 = 1 + 0 = [T^0]R_{B'} + [T^0](T \cdot R_{B_{i_0}^{j_0}}),$$

co kończy dowód. □

DEFINICJA.

NEGATYWEM SZACHOWNICY $B = (I, J, F)$ nazywamy szachownicę $\bar{B}$ daną wzorem

$$\bar{B} := (I, J, \bar{F}),$$

gdzie $\bar{F} := (I \times J) \setminus F$.

TWIERDZENIE 3.12.

Jeśli n jest nieujemną liczbą całkowitą oraz $B = (I, J, F)$ jest szachownicą taką, że $|I| = n = |J|$, to

$$r^{\overline{B}}(n) = \sum_{k \in [0, n]} (-1)^k \cdot r_k^B \cdot (n - k)!.$$

Dowód.

Bez straty ogólności możemy założyć, że $I = [1, n] = J$. Niech $B' := (I, J, \emptyset)$ oraz niech X i Y będą zbiorami wszystkich rozstawień n wież na szachownicach $\overline{B}$ i B' , odpowiednio. Zauważmy, że

$$X = Y \setminus \bigcup_{i \in [1, n]} Y_i,$$

gdzie

$$Y_i := \{A \in Y : A \cap (\{i\} \times J) \cap F = \emptyset\} \quad (i \in [1, n]),$$

tzn. Y_i jest zbiorem tych rozstawień A , dla których wieża stojąca w wierszu i stoi na polu dozwolonym w szachownicy B . Ustalmy liczbę $k \in [0, n]$. Zbiór Z_k rozstawień k wież na szachownicy B możemy przedstawić w postaci

$$Z_k = \bigcup_{I' \in C_{I, k}} Z_{I'},$$

gdzie

$$Z_{I'} := \{A \in Z_k : A \subseteq I' \times J\} \quad (I' \in C_{I, k}),$$

tzn. $Z_{I'}$ jest zbiorem tych rozstawień A k wież na szachownicy B , w których stoją one we wierszach o indeksach należących do zbioru I' . Zauważmy, że

$$\left| \bigcap_{i \in I'} Y_i \right| = (n - k)! \cdot |Z_{I'}|$$

dla dowolnego podzbioru $I' \in C_{I, k}$, zatem

$$\sum_{I' \in C_{I, k}} \left| \bigcap_{i \in I'} Y_i \right| = \sum_{I' \in C_{I, k}} (n - k)! \cdot |Z_{I'}| = (n - k)! \cdot |Z_k| = (n - k)! \cdot r^B(k),$$

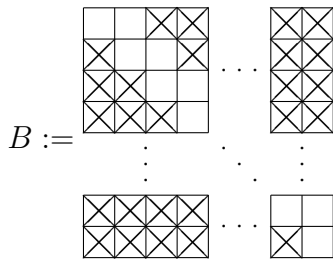
zatem teza wynika ze wzoru włączeń i wyłączeń (zauważmy, że $|Y| = n! = 1 \cdot n! = r^B(0) \cdot n!$). $\square$

PRZYKŁAD.

Ustalmy nieujemną liczbę całkowitą n . Niech $a(n)$ oznacza liczbę permutacji $\sigma \in P_n$ takich, że $\sigma(i) \neq i, i + 1$ dla wszystkich liczb $i \in [1, n]$. Z powyższego twierdzenia wynika, że

$$a(n) = \sum_{k \in [0, n]} (-1)^k \cdot r^B(k) \cdot (n - k)!,$$

gdzie

jest szachownicą o n wierszach i n kolumnach. Ponumerujemy pola dozwolone powyższej szachownicy liczbami całkowitymi ze zbioru $[1, 2n - 1]$ poczynając od lewego górnego rogu. Dla ustalonej liczby $k \in [1, n]$ rozstawienia k wież na szachownicy B są parametryzowane za pomocą k -elementowych podzbiorów zbioru $[1, 2 \cdot n - k]$. Istotnie, rozstawieniu wież na polach o numerach $i_1 < \dots < i_k$ możemy przyporządkować podzbiór $\{i_1, i_2 - 1, \dots, i_k - (k - 1)\}$. Stąd

$$r_B = \sum_{k \in [0, n]} \binom{2 \cdot n - k}{k} \cdot T^k,$$

więc

$$a(n) = \sum_{k \in [0, n]} (-1)^k \cdot \binom{2 \cdot n - k}{k} \cdot (n - k)!.$$

4. SYSTEMY REPREZENTANTÓW I TWIERDZENIE HALLA

DEFINICJA.

SYSTEMEM REPREZENTANTÓW ciągu $(A_1, \dots, A_n)$ podzbiorów zbioru X nazywamy każdy ciąg $(a_1, \dots, a_n)$ elementów zbioru X taki, że $a_i \in A_i$ dla każdego indeksu $i \in [1, n]$ oraz $a_i \neq a_j$ dla wszystkich indeksów $i, j \in [1, n]$ takich, że $i \neq j$.

UWAGA.

Niech $(A_1, \dots, A_n)$ będzie ciągiem podzbiorów zbioru X oraz niech $B := ([1, n], X, F)$, gdzie

$$F := \{(i, a) \in [1, n] \times X : a \notin A_i\}.$$

Wtedy ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ posiada system reprezentantów wtedy i tylko wtedy, gdy $\deg R_B = n$. Ponadto ilość systemów reprezentantów jest równa $[T^n]R_B$.

DEFINICJA.

Mówimy, że ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ podzbiorów zbioru X spełnia WARUNEK HALLA, jeśli

$$\left| \bigcup_{i \in I} A_i \right| \geq |I|$$

dla każdego podzbioru $I \subseteq [1, n]$.

TWIERDZENIE 4.1 (HALL).

Ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ podzbiorów zbioru X posiada system reprezentantów wtedy i tylko wtedy, gdy spełnia warunek Halla.

DOWÓD.

Jest oczywiste, że jeśli ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ posiada system reprezentantów, to spełnia warunek Halla. Pokażemy teraz, że jeśli ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ spełnia warunek Halla, to posiada system reprezentantów. Jeśli $|A_i| = 1$ dla każdego indeksu $i \in [1, n]$, to z warunku Halla wynika, że $A_i \cap A_j = \emptyset$ dla wszystkich indeksów $i, j \in [1, n]$ takich, że $i \neq j$, więc teza jest oczywista. Załóżmy zatem, że istnieje indeks $i \in [1, n]$ taki, że $|A_i| > 1$. Bez straty ogólności możemy przyjąć, że $|A_1| > 1$. Ustalmy elementy $a', a'' \in A_1$ takie, że $a' \neq a''$. Niech $A'_1 := A_1 \setminus \{a'\}$ oraz $A''_1 := A_1 \setminus \{a''\}$. Dla zakończenia dowodu wystarczy pokazać, że jeden z ciągów $(A'_1, A_2, \dots, A_n)$ i $(A''_1, A_2, \dots, A_n)$ spełnia warunek Halla oraz skorzystać z założenia indukcyjnego.

Przypuśćmy, że ciąg $(A'_1, A_2, \dots, A_n)$ nie spełnia warunku Halla. Wtedy istnieje podzbiór $I \subseteq [2, n]$ taki, że $|B| \leq |I|$, gdzie

$$B := A'_1 \cup \bigcup_{i \in I} A_i.$$

Aby pokazać, że ciąg $(A_1'', A_2, \dots, A_n)$ spełnia warunek Halla wystarczy pokazać, że

$$\left| A_1'' \cup \bigcup_{i \in J} A_i \right| > |J|$$

dla dowolnego podzbioru $J \subseteq [2, n]$. Ustalmy podzbiór $J \subseteq [2, n]$ oraz niech

$$C := A_1'' \cup \bigcup_{i \in J} A_i.$$

Zauważmy, że

$$B \cup C = A_1 \cup \bigcup_{i \in I \cup J} A_i,$$

skąd $|B \cup C| > |I \cup J|$. Z drugiej strony

$$B \cap C \supseteq \bigcup_{i \in I \cap J} A_i,$$

więc $|B \cap C| \geq |I \cap J|$. W efekcie

$$|B| + |C| = |B \cup C| + |B \cap C| > |I \cup J| + |I \cap J| = |I| + |J|,$$

co kończy dowód wobec nierówności $|B| \leq |I|$. □

STWIERDZENIE 4.2.

Niech $(A_1, \dots, A_n)$ będzie ciągiem podzbiorów zbioru X . Jeśli istnieje liczba $d \in \mathbb{N}_+$ taka, że $|A_i| \geq d$ dla każdego indeksu $i \in [1, n]$ oraz

$$|\{i \in [1, n] : x \in A_i\}| \leq d$$

dla każdego elementu $x \in X$, to ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ spełnia warunek Halla.

Dowód.

Ustalmy podzbiór $I \subseteq [1, n]$ oraz niech $B := \bigcup_{i \in I} A_i$. Niech

$$M := \{(i, x) \in I \times X : x \in A_i\}.$$

Wtedy $|M| \geq d \cdot |I|$, gdyż $|A_i| \geq d$ dla każdego indeksu $i \in I$. Zarazem z drugiego warunku wynika, że $|M| \leq |B| \cdot d$, co oznacza, że $|B| \geq |I|$ i kończy dowód. □

DEFINICJA.

Niech m i n będą nieujemnymi liczbami całkowitymi. PROSTOKĄTEM ŁACIŃSKIM o m wierszach i n kolumnach nazywamy każdą $m \times n$ -macierz $A = [a_{i,j}]$ o współczynnikach w zbiorze $[1, n]$ taką, że $a_{i_1, j_1} \neq a_{i_2, j_2}$ dla wszystkich indeksów $i_1, i_2 \in [1, m]$ oraz $j_1, j_2 \in [1, n]$ takich, że $i_1 = i_2$ i $j_1 \neq j_2$ lub $j_1 = j_2$ i $i_1 \neq i_2$.

PRZYKŁAD.

Macierz

$$\begin{bmatrix} 4 & 1 & 5 & 3 & 2 \\ 1 & 2 & 4 & 5 & 3 \\ 2 & 5 & 3 & 4 & 1 \end{bmatrix}$$

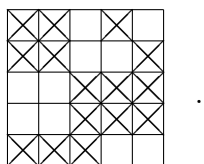
jest prostokątem łacińskim.

DEFINICJA.

Niech A będzie prostokątem łacińskim o m wierszach i n kolumnach. Mówimy, że prostokąt łaciński B o p wierszach i q kolumnach jest ROZSZERZENIEM PROSTOKĄTA A , jeśli $p \geq m$, $q = n$, oraz $b_{i,j} = a_{i,j}$ dla wszystkich indeksów $i \in [1, m]$ i $j \in [1, n]$.

PRZYKŁAD.

Ilość sposobów na które można rozszerzyć prostokąt A z poprzedniego przykładu do prostokątu o 4 wierszach jest równa ilości rozstawień 5 wież na następującej szachownicy

TWIERDZENIE 4.3.

Jeśli m i n są nieujemnymi liczbami całkowitymi, to każdy prostokąt łaciński o m wierszach i n kolumnach można rozszerzyć do kwadratu łacińskiego.

DOWÓD.

Bez straty ogólności możemy założyć, że $m \leq n$.

Jeśli $m = n$, to nie ma co dowodzić, załóżmy zatem, że $m < n$.

Niech A będzie prostokątem łacińskim o m wierszach i n kolumnach. Wystarczy udowodnić, że prostokąt A można rozszerzyć do prostokąta łacińskiego o $m + 1$ wierszach. Niech

$$A_j := [1, n] \setminus \{a_{i,j} : i \in [1, m]\}$$

dla indeksu $j \in [1, n]$. Zauważmy, że $|A_j| = n - m$. Podobnie,

$$|\{j \in [1, n] : i \in A_j\}| = n - m$$

dla każdego indeksu $i \in [1, n]$. Korzystając z poprzedniego stwierdzenia wiemy, że ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ posiada system reprezentantów $(a_1, \dots, a_n)$. Wtedy macierz B o $m + 1$ wierszach i n kolumnach dana wzorem

$$b_{i,j} := \begin{cases} a_{i,j} & \text{jeśli } i \in [1, m] \text{ i } j \in [1, n], \\ a_i & \text{jeśli } i = m + 1 \text{ i } j \in [1, n], \end{cases} \quad (i \in [1, m + 1], j \in [1, n]),$$

jest prostokątem łańcuskim, który jest rozszerzeniem prostokąta A . $\square$

DEFINICJA.

Niech n będzie nieujemna liczba całkowita. Macierz P o n wierszach i n kolumnach o współczynnikach w zbiorze $\mathbb{N}$ nazywamy MACIERZĄ PERMUTACJI, jeśli $\sum_{j \in [1, n]} p_{i,j} = 1$ dla każdego indeksu $i \in [1, n]$ oraz $\sum_{i \in [1, n]} p_{i,j} = 1$ dla każdego indeksu $j \in [1, n]$.

TWIERDZENIE 4.4 (BIRKHOFF).

Niech A będzie macierzą o n wierszach i n kolumnach oraz współczynnikach w zbiorze $\mathbb{N}$. Jeśli istnieje $l \in \mathbb{N}$ takie, że $\sum_{j \in [1, n]} a_{i,j} = l$ dla każdego indeksu $i \in [1, n]$ oraz $\sum_{i \in [1, n]} a_{i,j} = l$ dla każdego indeksu $j \in [1, n]$, to macierz A jest sumą l macierzy permutacji.

DOWÓD.

Dla indeksu $i \in [1, n]$ niech

$$A_i := \{j \in [1, n] : a_{i,j} \neq 0\}.$$

Pokażemy, że ciąg $(A_1, \dots, A_n)$ spełnia warunek Halla. Istotnie, jeśli $I \subseteq [1, n]$, to

$$\begin{aligned} |I| \cdot l &= \sum_{i \in I} \sum_{j \in [1, n]} a_{i,j} = \sum_{i \in I} \sum_{j \in \bigcup_{p \in I} A_p} a_{i,j} \\ &= \sum_{j \in \bigcup_{p \in I} A_p} \sum_{i \in I} a_{i,j} \leq \left| \bigcup_{p \in I} A_p \right| \cdot l. \end{aligned}$$

Niech $(a_1, \dots, a_n)$ będzie system reprezentantów dla ciągu $(A_1, \dots, A_n)$. Wtedy macierz P dana wzorem

$$p_{i,j} := \begin{cases} 1 & \text{jeśli } j = a_i \text{ i } i \in [1, n], \\ 0 & \text{w przeciwnym wypadku,} \end{cases} \quad (i, j \in [1, n]),$$

MATEMATYKA DYSKRETNA

V jest macierzą permutacji i teza wynika z założenia indukcyjnego zastosowanego do macierzy $A - P$. $\square$

5. WAŻNE CIĄGI LICZBOWE

5.1. LICZBY STIRLINGA

DEFINICJA.

Niech $k \in \mathbb{N}$. ROZKŁADEM ZBIORU X NA k CZĘŚCI nazywamy każdą rodzinę $\mathcal{A} \subseteq 2^X \setminus \{\emptyset\}$ taką, że $|\mathcal{A}| = k$, $X = \bigcup_{A \in \mathcal{A}} A$ oraz $A \cap B = \emptyset$ dla wszystkich zbiorów $A, B \in \mathcal{A}$ takich, że $A \neq B$.

OZNACZENIE.

Jeśli $n, k \in \mathbb{N}$, to przez $\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ k \end{smallmatrix} \right\}$ oznaczamy liczbę rozkładów zbioru $[1, n]$ na k części.

PRZYKŁAD.

$\left\{ \begin{smallmatrix} 0 \\ 0 \end{smallmatrix} \right\} = 1$ oraz $\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ 0 \end{smallmatrix} \right\} = 0$ dla wszystkich liczb $n \in \mathbb{N}_+$.

PRZYKŁAD.

$\left\{ \begin{smallmatrix} 0 \\ 1 \end{smallmatrix} \right\} = 0$ oraz $\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ 1 \end{smallmatrix} \right\} = 1$ dla wszystkich liczb $n \in \mathbb{N}_+$.

PRZYKŁAD.

$\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ k \end{smallmatrix} \right\} = 0$ dla wszystkich liczb $n, k \in \mathbb{N}$ takich, że $n < k$.

PRZYKŁAD.

$\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ n \end{smallmatrix} \right\} = 1$ dla wszystkich liczb $n \in \mathbb{N}$.

PRZYKŁAD.

$\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ n-1 \end{smallmatrix} \right\} = \binom{n}{2}$ dla wszystkich liczb $n \in \mathbb{N}$.

PRZYKŁAD.

$\left\{ \begin{smallmatrix} 4 \\ 2 \end{smallmatrix} \right\} = 7$.

TWIERDZENIE 5.1.

Jeśli $n, k \in \mathbb{N}_+$, to

$$\left\{ \begin{smallmatrix} n \\ k \end{smallmatrix} \right\} = k \cdot \left\{ \begin{smallmatrix} n-1 \\ k \end{smallmatrix} \right\} + \left\{ \begin{smallmatrix} n-1 \\ k-1 \end{smallmatrix} \right\}.$$

DOWÓD.

Niech X będzie zbiorem wszystkich rozkładów zbioru $[1, n]$ na k części. Podobnie, niech Y_1 będzie zbiorem wszystkich rozkładów zbioru $[1, n-1]$ na $k-1$ części i niech Y_2 będzie zbiorem wszystkich rozkładów zbioru $[1, n-1]$ na k części. Rozważmy funkcję $f : X \rightarrow Y_1 \cup Y_2$ daną wzorem

$$f(\mathcal{A}) := \{A \setminus \{n\} : A \in \mathcal{A}\}$$

dla rodziny $\mathcal{A} \in X$. Funkcja ta jest poprawnie określona. Istotnie, jeśli $\{n\} \in \mathcal{A}$, to $f(\mathcal{A}) \in Y_1$. W przeciwnym wypadku, $f(\mathcal{A}) \in Y_2$. Ponadto, jeśli $\mathcal{B} \in Y_1$,

to $|f^{-1}(\mathcal{B})| = 1$, podczas gdy $|f^{-1}(\mathcal{B})| = k$ dla rodziny $\mathcal{B} \in Y_2$, co kończy dowód. Istotnie,

$$f^{-1}(\mathcal{B}) = \{\mathcal{B} \cup \{\{n\}\}\}$$

jeśli $\mathcal{B} \in Y_1$, oraz

$$f^{-1}(\mathcal{B}) = \{\{B_1 \cup \{n\}, \dots, B_k\}, \dots, \{B_1, \dots, B_k \cup \{n\}\}\}$$

jeśli $\mathcal{B} = \{B_1, \dots, B_k\} \in Y_2$. □

OZNACZENIE.

Dla liczby $k \in \mathbb{N}$ niech $\mathcal{S}_k$ będzie funkcją tworzącą ciąg $(\binom{n}{k})_{n \in \mathbb{N}}$.

WNIOSEK 5.2.

Jeśli $k \in \mathbb{N}$, to

$$\mathcal{S}_k = \frac{T^k}{\prod_{i \in [1, k]} (1 - i \cdot T)}.$$

DOWÓD.

Dla $k = 0$ teza jest oczywista, załóżmy zatem, że $k > 0$. Wtedy

$$\begin{aligned} \mathcal{S}_k &= \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{n}{k} \cdot T^n = \sum_{n \in \mathbb{N}_+} \left(\binom{n-1}{k-1} + k \cdot \binom{n-1}{k} \right) \cdot T^n \\ &= T \cdot \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{n}{k-1} \cdot T^n + k \cdot T \cdot \sum_{n \in \mathbb{N}} \binom{n}{k} \cdot T^n \\ &= T \cdot \mathcal{S}_{k-1} + k \cdot T \cdot \mathcal{S}_k, \end{aligned}$$

skąd

$$\mathcal{S}_k = \frac{T}{1 - k \cdot T} \cdot \mathcal{S}_{k-1},$$

więc teza wynika przez prostą indukcję. □

STWIERDZENIE 5.3.

Jeśli A i B są zbiorami, to liczba surjekcji $\varphi : A \rightarrow B$ jest równa $k! \cdot \binom{n}{k}$, gdzie $n := |A|$ i $k := |B|$.

DOWÓD.

Bez straty ogólności możemy założyć, że $A = [1, n]$ oraz $B = [1, k]$. Niech X będzie zbiorem wszystkich surjekcji $\varphi : A \rightarrow B$, zaś niech Y będzie zbiorem

wszystkich podziałów zbioru A na k części. Wtedy $|Y| = \binom{n}{k}$. Rozważmy funkcję $f : X \rightarrow Y$ daną wzorem

$$f(\varphi) := \{\varphi^{-1}(1), \dots, \varphi^{-1}(k)\}$$

dla funkcji $\varphi \in X$. Wtedy funkcja f jest poprawnie określona. Ponadto dla podziału $\mathcal{A} \in Y$ mamy $|f^{-1}(\mathcal{A})| = k!$. Istotnie, jeśli $\mathcal{A} = \{A_1, \dots, A_k\} \in Y$, to

$$f^{-1}(\mathcal{A}) = \{\varphi_\sigma : \sigma \in P_k\},$$

gdzie dla permutacji $\sigma \in P_k$ funkcja $\varphi_\sigma : [1, n] \rightarrow [1, k]$ dana jest wzorem:

$$\varphi_\sigma(a) := \sigma(i),$$

jeśli $a \in A_i$ dla liczby $i \in [1, k]$. Stąd

$$|X| = |P_k| \cdot |Y| = k! \cdot \binom{n}{k},$$

co kończy dowód. □

WNIOSEK 5.4.

Jeśli $n, k \in \mathbb{N}$, to

$$k^n = \sum_{i \in [0, k]} i! \cdot \binom{k}{i} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} = \sum_{i \in [0, k]} \prod_{j \in [0, i]} (k - j + 1) \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\}.$$

Dowód.

Niech X będzie zbiorem wszystkich funkcji $\varphi : [1, n] \rightarrow [1, k]$. Wiemy, że $|X| = k^n$. Z drugiej strony $X = \bigcup_{i \in [0, k]} X_i$, gdzie

$$X_i := \{\varphi \in X : |\varphi([1, n])| = i\}$$

dla liczby $i \in [0, k]$. Z poprzedniego stwierdzenia wiemy, że

$$|X_i| = \binom{k}{i} \cdot i! \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\}$$

dla wszystkich liczb $i \in [0, k]$. Ponieważ, $X_i \cap X_j = \emptyset$ dla wszystkich liczb $i, j \in [0, k]$ takich, że $i \neq j$, więc to kończy dowód. □

WNIOSEK 5.5.

Jeśli $n \in \mathbb{N}$ i $x \in \mathbb{C}$, to

$$x^n = \sum_{i \in [0, n]} i! \cdot \binom{x}{i} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} = \sum_{i \in [0, n]} \prod_{j \in [0, i]} (x - j + 1) \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\}.$$

Dowód.

Wystarczy zauważyć, że

$$\sum_{i \in [0, k]} i! \cdot \binom{k}{i} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} = \sum_{i \in [0, n]} i! \cdot \binom{k}{i} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\}$$

dla każdej liczby $k \in \mathbb{N}$ (gdyż $\binom{k}{i} = 0$ dla każdej liczby $i \in [k + 1, \infty[$ oraz $\left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} = 0$ dla każdej liczby $i \in [n + 1, \infty[$) i skorzystać z poprzedniego wniosku. $\square$

5.2. LICZBY BELLA

DEFINICJA.

Jeśli $n \in \mathbb{N}$, to n -TĄ LICZBĄ BELLA nazywamy ilość rozkładów zbioru $[1, n]$, tzn.

$$B_n := \sum_{k \in \mathbb{N}} \left\{ \begin{matrix} n \\ k \end{matrix} \right\}.$$

STWIERDZENIE 5.6.

Jeśli $n \in \mathbb{N}$, to

$$B_n = \frac{1}{e} \cdot \sum_{k \in \mathbb{N}} \frac{k^n}{k!}.$$

Dowód.

Korzystając z Wniosku 5.4 otrzymujemy, że

$$\begin{aligned} \sum_{k \in \mathbb{N}} \frac{k^n}{k!} &= \sum_{k \in \mathbb{N}} \sum_{i \in [0, k]} \frac{i!}{k!} \cdot \binom{k}{i} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} = \sum_{i \in \mathbb{N}} \sum_{k \in [i, \infty[} \frac{1}{(k - i)!} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} \\ &= \sum_{i \in \mathbb{N}} \sum_{k \in \mathbb{N}} \frac{1}{k!} \cdot \left\{ \begin{matrix} n \\ i \end{matrix} \right\} = e \cdot B_n, \end{aligned}$$

co kończy dowód. $\square$

STWIERDZENIE 5.7.

Jeśli $n \in \mathbb{N}$, to

$$B_{n+1} = \sum_{k \in [0, n]} \binom{n}{k} \cdot B_{n-k}.$$

Dowód.

Niech X będzie zbiorem wszystkich rozkładów zbioru $[1, n + 1]$. Ponadto, dla liczby $k \in [0, n]$ definiujemy zbiór X_k wzorem

$$X_k := \{A \in X : |A| = k + 1 \text{ dla zbioru } A \in \mathcal{A} \text{ takiego, że } n + 1 \in A\}.$$

Oczywiście $X_i \cap X_j = \emptyset$ dla wszystkich indeksów $i, j \in [0, k]$ takich, że $i \neq j$. Ponadto

$$X_k = \binom{n}{k} \cdot B_{n-k}$$

dla wszystkich indeksów $k \in [0, n]$, co kończy dowód. $\square$

STWIERDZENIE 5.8.

Jeśli liczby $b_{n,m}$, $m \in \mathbb{N}$, $n \in [0, m]$, są zdefiniowane następująco:

$$b_{0,0} := 1,$$

$$b_{0,m} := b_{m-1,m-1}, \quad m \in \mathbb{N}_+,$$

$$b_{n,m} := b_{n-1,m-1} + b_{n-1,m}, \quad m \in \mathbb{N}_+, \quad n \in [1, m],$$

to $b_{n,n} = B_{n+1}$ dla wszystkich liczb $n \in \mathbb{N}$.

DOWÓD.

Udowodnimy indukcyjnie, że

$$b_{n,m} = \sum_{k \in [0, n]} \binom{n}{k} \cdot B_{m-k}$$

dla wszystkich liczb $m \in \mathbb{N}$ oraz $n \in [0, m]$. W szczególności,

$$b_{n,n} = b_{0,n+1} = B_{n+1}$$

dla wszystkich liczb $n \in \mathbb{N}$, co zakończy dowód.

Jeśli $n = 0 = m$, to teza jest oczywista. Załóżmy zatem, że $m > 0$. Jeśli $n = 0$, to na mocy założenia indukcyjnego i poprzedniego stwierdzenia

$$b_{0,m} = b_{m-1,m-1} = B_m = \sum_{k \in [0, m]} \binom{m}{k} \cdot B_{m-k},$$

załóżmy zatem, że $n \in [1, m]$. Wtedy z założenia indukcyjnego wynika, że

$$\begin{aligned} b_{n,m} &= b_{n-1,m-1} + b_{n-1,m} \\ &= \sum_{k \in [0, n-1]} \binom{n-1}{k} \cdot B_{m-1-k} + \sum_{k \in [0, n-1]} \binom{n-1}{k} \cdot B_{m-k} \\ &= B_m + \sum_{k \in [1, n-1]} \left(\binom{n-1}{k-1} + \binom{n-1}{k} \right) \cdot B_{m-k} + B_{m-n} \\ &= \sum_{k \in [0, n]} \binom{n}{k} \cdot B_{m-k}, \end{aligned}$$

co kończy dowód. $\square$

MATEMATYKA DYSKRETNA

DEFINICJA.

Powyższy sposób liczenia liczb Bella nazywamy TRÓJKĄTEM BELLA.

PRZYKŁAD.

Z następującej tablicy

1	1	2	5	15
	2	3	7	20
		5	10	27
			15	37
				52

wynika, że $B_1 = 1$, $B_2 = 2$, $B_3 = 5$, $B_4 = 15$ i $B_5 = 52$.